

А П Қ С Н Ы

А Ғ А З А Р А

ИСКУССТВО АБХАЗИИ ART
OF ABKHAZIA KUNST DER

ABCHAZIEN فن أبخازيا

ABHAZYA SANATI

А П Қ С Н Ы А Ғ А З А Р А

ИСКУССТВО

АБХАЗИИ

ART OF ABKHAZIA

KUNST DER فن أبخازيا

ABCHAZIEN

ABHAZYA SANATI

4 / 2019

Җ 2020

АШЫҚӘС ҒЫЦ

А
А
Н
Ы
Б
З
И
А
Л
А

Асы леиуеит цытха-цытха,
Ага иқәыцсоит иара.
Сышка ацәкәырц ааиуеит иқәха,
Нас инықәсуеит ақәара.
Җашықәс ғыцул,
Җгәыгра ғыцул,
Асы леиуеит ицшзаза.
Сара исыцул,
Уара иуцул,
Җажәлар рашәәқәа хааза.

Ацла рымахә ашәыб рыкәул,
Сыла арха, ашьха хәоул.
Итацсоит ахыбғар рыкәа, —
Бзиабароул уи зызхәоу.
Җашықәс ғыцул,
Җгәыгра ғыцул,
Асы леиуеит ицшзаза.
Сара исыцул,
Уара иуцул,
Җажәлар рашәәқәа хааза.

Җадгыл иамтәазом ацшалас,
Иахәытхәытүа ус ахәоит:
Саргы шәажәа, шәашәа салаз,
Саргы азынра сгәадхоит.
Җашықәс ғыцул,
Җгәыгра ғыцул,
Асы леиуеит ицшзаза.
Сара исыцул,
Уара иуцул,
Җажәлар рашәәқәа хааза.

Ашәти ацшзарей реагәылак.
Иафуп хтәылаф асоура.
Җаанбзиала, Ацсынтәыла,
Зых иақәитү Ацсынра.
Җашықәс ғыцул,
Җгәыгра ғыцул,
Асы леиуеит ицшзаза.
Сара исыцул,
Уара иуцул,
Җажәлар рашәәқәа хааза.

Терент ЧАНИА

№4, 2019

АҔСНЫ АКУЛЬТУРА АМИНИСТРРА АҔЫЖЬЫМҔА

ИҔыҕуеит 1979 шықәса раахыс

ИАҔҚӘОУ:

Қәарсаиа С. Ахыҕхырҕағе	2
Терент Цаниа. Ауағра – қазароуп	4
Аҕынҕьал Б. Ашәахәақәа рыҕхарра	8
Гогәуа А. Хбызшәа – ҳабз ашәа, ҳаҕсы ашәа!.....	10
Сергеи Михаил-иҕа Габелиа	12
Чхамалиа А. «Аҕсны ҕагаланҕәи ашәыгақәа – 2019».....	13
Фазиль Искандер ихьз зху Жәларбжьаратәи Акультуратә фестивалъ «Ауағы игыларҕа»	14
ЧИК.....	16
Аусеицуреи аибарбеиареи	18
Цанба Н. Аҕоурыхи аҕеиҕши	19
Аҳашба В. Лыхнытәи аныхабаа.....	21
Ашәҕҕа С. Ғаҕақ анышәнап Аҕсадгьыл аҕынҕә	24

Ацәа иану асахьақәа, аҕыхымҕақәа:

Актәи адаҕьағеы – Аҕсни Урыстәылеи жәлар рартист Хьыбла
Гьерзмааҕҕа (Жәларбжьаратәи амузыкатә фестивалъ «Хьыбла Гьер-
змаа шәаалыҕхьоит...» аҕны лықәгыларәан).

Ағбатәи адаҕьағеы – Оҕар Мацхарашвили. «Аҕсуаа рцәашәҕатәқәа»
ацикл аҕнынҕә.

Ахҕатәи адаҕьағеы – Сергеи Габелиа. «Балтика аҕықәанҕәи ақыҕа».

Аңшьбатәи адаҕьағеы – Тариел Амҕар. «Аҕсны». Амонументалҕә аҕыра
ахәҕак.

Аредақтор хада Геннади АЛАМИА

Аредақтор хада ихәҕыҕуағ Гәында АЗЫҔҔҔҔҔҔҔҔ

Асахьаркыратә редақтор Гарри ДОЧИА

Акәша аихабы Терент ЦАНИА

Акорреқтор Нонна ҔХӘАЗҔҔҔҔҔ

Амазаныкәгағ – акыпҕхьы Арифа АҔӘСПҔҔҔҔҔ

Компиутерла аиқәыршәағ Анжела КЪЕТИАҔҔҔҔҔ

Аусеиҕкаағ Диана АҔӘМААҔҔҔҔҔ

Шықәсыкахь ҕшьынҕә иҕыҕуа анаукатә-популиартә,
ақазаратқаратә журнал сахьарк.

Ежеквартальный, научно-популярный, искусствоведческий,
иллюстрированный журнал.

Ақалақь Ақәа, Ажәанба имға, ағны 9. Аҕел.: +7840 226 00 72.

Город Сухум, улица Званба, дом 9. Тел.: +7840 226 00 72.

Akazara.akazara@yandex.ru

АҔСНЫ АҚАЗАРА

АҔСНЫ АҚАЗАРА ИСКУССТВО АБХАЗИИ ART OF ABKHAZIA
ABKHAZIA SANATI فن أبخازيا KUNST DER ABCHAZIEN

АЖУРНАЛ «АЦСНЫ АКАЗАРА» ТЫЦУЕИЖЬТЭИ 40 ШЫҚӘСА ЦИТ

АХЫЦХЫРТАҒ

атеатр, иара убас иаидкыланы, аказара, арфиаратэ проблемақәа хрылацәажәон, хаилибакаауан. Убри азакәхап, ажурнал атыжьра азин калаанзагы, изныкымкәа Цьума Ахәба итытцраны икоу ажурнал аредакцияфы театртцаафык лахасабала, аусура зсыдигалаз. 1979 шықәса, март мзасы рацхьаза акәны фыц итытцыз «Ацсны аказара» аредакция ускан зынза цшы-штатк ракәын иамаз. Атакзыцхыкәу мазаныкәгафыс дкартеит апоет, ажурналист, апышәа ду змаз аредактор Сарин Таркылы. Сахьатыхыс – абаөхатәра злаз афыханцафы Виссарин Цьыцба.

Амилаттә казара иазку, апышәала ицәажәо апрофессионалтә журнал ацтара ҳара ҳацхьагы гәтыхас измаз рацәафын. Зегь рацхьазагы схафы иаиуеит уи аус иазықәцоз, ацкы харакны иахәацшуаз арфеиццәеи атарауаи – Азиз Агрба, Сергей Зыхәба, Иура Аргәын, Боча Ацынцал, Валери Ахашба, Едуард Бебиа ухәа азәырфы. Уи аус ацшьгара иалахәын ацсуа шәкәыццәа Алықса Гогәуа, Владимир Атнари, Геннади Аламиа ухәа имацфымкәа. Урт реиҳарафык анаөс ажурнал аредколлегия иалахәеит. Аредколлегия официалла иаламызгы, ажурнал атыттра еигәырғаз арфеиццәа, еиҳаракгы афарацәа иахәеиуахеи аредакция иацауан, ацхыраара артон, аидеиа фыцқәа ааргон, зегь еицаҳазбон. Уртқәа зегь ирыбзоураны, ажурнал апрофессионалтә аазарагы еиҳа-еиҳа иҳаракхон, ускантәи аамтазы адырөцәа рыбжьара даара аҳатыр чыда акәны икан, иахкыцхьуаз астатиақәа даара хрыцкларцшны, апрофессионалтә хатабзиара ҳахәацшны иалахуан. Игәалашәоит, ацензура ҳәа уеизгы-уеизгы иҳақәығәғәоз уамак шыкамызгы, зака тацкықәралла хрызнейуаз иахкыцхьуаз атеатр, амузыка, ахореография, аетнография, асахьатыхра ухәа ирызкыз аматериалқәа. Иҳәатәуп, ус еицш иказ апрофессионалтә казара иазкыз ажурнал чыда ускан автономтә республикақәа ишырмамыз. (Игәалашәоит, Цьума Басариан-ица хредакция аусзуцәа ир-

лас-ырласны уи аґагылазаашьа хгәалаиршәон, итахын ажурнал акалара зыбзоуроу ххәхмырштларц.)

Ажурнал «Ацсны аказара» рацхьаза иазылхын ускан Асахьатыхымтәтә галереиа ахьыказ (уажәы Арфиаратә фны «Аинар» ахьыкоу) ахыбра иадыз уада хәычык. Абрака имәапысуан, уажәы, 40 шықәса рышьтахь сара ишеилыскаауа ала, сыцстазаарафы зегь реиҳа арфиаратә гәышьтыхрей агәазыхәареи зцыз аамта ссир! Избанзар, убаскак аинтерес ацан, адемократиа иаша казшьа аман ҳарт хусеицура! Официалла аус зуаз, уи азы ауалафахәы зауаз цшыфык шәкәызгы, рацхьатәи аномер еиқәзыршәоз, еицтзыжьуаз акырза еиҳан. Еиҳаракгы уи ацәа адырбалеит асахьатыхыццәа, Валери Гамгьиа ацхьа днаргыланы. (Абаөхатәра ду злаз асахьатыхыс ацсуа культура иадхәалоу иарбан усаалак хшатарак камтақәа дадгылан, дазаацсон!) Игәалашәоит, ажурнал фыц ашәагаи, аформеи, аиҳартәышьеи ирызкны ускан иказ аймак-аиҳақәа, аидеиақәа рылацәажәара шымәапысуаз!

Аредакция ахатә хыбра ахьамамыз иахкәаны, лассы-лассы атыц ацсахра ақәшәон, акыраамта аус хуан Лакоба имәаду афы икоу Ацәыргәццәтә зал ахыхь аамтала иҳартаз ауадақәа өба рфы. 1985 шықәсазы иҳәауит ҳатәы хыбра – иахьа Ацсуатццәаратә институт ахьыкоу афны Ацсны арфиаратә еиҳаарақәа ианрырта ашьтахь. Уака актәи аиҳагылафы икан «Амцабзи» «Ацсны аказареи» рредакцияқәа, аөбатәи афы – Ацсны ашәкәыццәа Райдгыла. Уи даара иманшәалан арфиара знапы алакыз зегь рзы.

Иахьагы ихааза схы-сгәы итоуп Сарин Таркылы иҳареи хусеицура. Апышәа ду змаз аредактор, астиль аганахьала зеицш дмачыз, аинтеллектуал Сарин ибзиазаны ибон, макьана цшыәак змамыз ақәыцш исыгыз-исыбаз. Уи имырхәаакәа, уаҳатыргы баны, аха икоу шыкоу уцәымзакәа акәын угхәкәа шуеиҳәоз. Игәалашәоит, иара ицхыраарала, рацхьаза ажурнал афы икыцхьыз Ацсуа театр апробле-

Ажурнал «Ацсны аказара» атыжьра шыкалаз бзиазаны иргәалашәоит 1977–78-тәи ашықәсқәа раан Ацсны имәапысуаз ахтысқәа ирхааныз зегьы. Ацсуа интеллигенция рхатарнақәа рышәкәы, Ацснитәи аобком афы иказ уи ақәызбра атакс – ацсуа жәлар Лыхнитәи реизара ду, Пақәашьтәи аизара, 1978 шықәсазы Ацсны АССР Аконституция адкыларашымәапысуаз. Абартқәа зегьы рышьтахь Асоветтә тәыла аиҳабыра ирыдыркылаз ақәцара. Уи ахәтақ ишахәоз ала, избан Ацсны өжурнал фыцк ртыжьра – «Ацсны аказареи» «Ашколи ацстазареи».

Ускан Ацсны акультура министрсыдыкан атарауаө, атеатртцаафы, адраматург Алықса Аргәын. Уи иацшьгарала, Ацсны аобком афы избан ашәкәыццәа, адраматург, Ацсны ашәкәыццәа Райдгылафы аус зуаз Цьума Ахәба аказара иазку ажурнал фыц редактор хадас икатцара. Ас еицш иказ, аидеология аганахьала атакцхықәра ду зцыз атыц ускан Қарт акәын иахышьақәдыргәғәоз. Цьума Басариан-ица иахзеитеиҳәон, уи Қарт ишымәапысуаз. Игәалашәоит, иаргы ҳаргы зака хгәы ҳнархьуаз Ацсны ацсуа ас еицш иказ аусқәа рхала ирызбартә еицш алшара ахырмамыз!

40 шықәса уажәацхьа сара Ацсны акультура аминистррафы аус зуан. Фышықәса ракәын итцуаз Москва атеатртә институт салганы саиижьтәи. Аха Цьума Ахәбеи сареи ҳаибадыруан, лассы-лассы аминистррафы даннейуаз,

мақға ирызкыз сыстатиа. Иахъеицш сыбла ихгылоуп снапқға тыс-тысуа рацхъаза акэны аредакция зызуаз астатиақға. Исыриашап, аха сишам-зар? Сгаы зыргэгэоз, сара сышьтахъ Сариион Таркыыли Цьума Ахэбей хым-цада иапхьон. Урт ак шрафымшэоз здыруан. Аматериал аус адуларафэи аус зцууа иахабы ухеиха игэра ануго, еигьу акгыы шыкам ускан цьқа исзеилкаауамызт, уажэеицш...

Аихабы-аитцбы хэа акэымкэа, аредакция ашқа инаназ аматериалкэа зегы, иара убас хара ихафуазгы, азэазэала зегы хапхьон. Азэы иимбо, даеазэы ибон, хаизцауан, ххеибар-тэауан. Редакторк иахасабала Цьума Ахэба ииашаткэаны ддемократын, афьццшыгарақға еснагь гэа-зыхэарыла идикылон, азэы иидеиа азызырфэра, азхэыцра дазхиан (уафы ицьеишьаргыы, ас аказшыа змоу аха-дацэа рацэафэам). Аредакция аусзүө-цэа рыдагы, аредколлегиа иалаз – Боча Ацьынцбал, Валери Ахашба, Едуард Бебиа, Олег Дамения, Елена Малиа, уи иаламызгы – Сергей Зыхэба, Валери Гамгыиа, Геннади Аламиа, асахьатыхыфэа фэрацэа, апоетцэа, артистцэа, ирацэафэны абри аредакция ауада хэычы афэи еизон, саатла аицэажэарақға, аймак-аифак, аидеиа фыццкэа – акырза ирацэан хгэы итцхоз, еибакхэоз, хзыргэатеиуаз! Аредакцияфэи мышкы даеакы еицшмызт – еснагь ифэыцыз, аказаратэ цстазарафэи ихтысыз ак цэыртцуан. Исгэалашэоит, хредакция ашқа лассы-лассы дымфэа-хытцуан Иури Воронов, зны-зынлагы уи ажрақға ахьымфэаигоз хцаны, адэныкатэи аредколлегиа аилатэара анымфэацэагоз.

Шықэсыбжак ашьтахъ «Ацсны аказара» афэи аусура далагеит абафхатэра злаз, зинтеллект харакыз апоеткэыцш Виачеслав Цытанаа. Уи – сара Москвака аамтала аспирантурахь санца, – акэша редакторс аус иуан, анафэ атакзыцхыкэу мазаныкэгафэыс дыкан, ицэабаа уамакала ирацэоуп ажурнал атышэынтэаларей ашьақэгыларей рфэи. Аредакция ашқа усура иахзаит аспециалистцэа фыццкэа – Москватэи ахэынтқарратэ университет аказаратцэаратэ факультет далганы дхынхэит абафхатэра злаз, ацсышэала ибзианы ифуаз асахьатыхы Ахра Ацьынцбал (иахьынзасгэалашэо, асахьатыхратэ казара иазкны профессионалла ацсышэала ифуаз ускан уи ида даеазэгыы дыкамызт). Сергей

Цэыцба ишьтахъ сахьатыхыс дыкан иахьа Москва асахьатыхратэ институт афэи профессорс икоу атцарауаф, аграфик Рауф Барцыц. 80-тэи ашықэс-кэа рызбжазы ажурнал афэи аусура далагеит Ацснытэи ауниверситет аушьтымта, афилолог, аитгафэ Тамила Арышцха. Цьума Ахэба инапхгарала абрака зызбахэ схэаз хазегыы 10 шықэса инареиханы аус еицауан, хэоу еикэ-шэарала, гэыкала, таацэашэала. Арака еснагь икан аилибакаара, иаартны аицэажэара, аидеиа фыццкэа рдышэара. Хредакция фыццэа гэакыацэас иаман Урыстэылей егырт атэылақэеи рфэи еихау арфэиаратэ царақға ирылганы ихынхэыз афэарацэа – аказаратцэафэа, асахьатыхыфэа, артистцэа, арежис-сиорцэа, археологцэа. Исгэалашэоит, хредакцияфэи изныкымкэа ражэеи-нраала фыццкэа ирыцхьон Саида Делцха, Александр Бардоным, Гэында Сақаниацха, Гэында Кэытцниацха. Арака лассы-лассы еизон ускан аказара знапы алакыз арфэиаратэ фэр шамахамзар зегы. Аилыргарақға, аицэажэарақға, аймак-аифак, иаарту агэаанагарақға... Убартцэа зегь ракэ-хап изыбзоуруо 1988 шықэсазы хжурнал аредакцияфэи Арфэиаратэ фэр Рейдгыла хэа ахьзцаны рацхъаза Ацсны ихэынтқарратэым аифэкаара аццара. Исгэалашэоит, уи аидеиа рацхъаза Геннади Аламиа шиакэу ихэдызгалаз, Аидгыла хантэафэыс далырхит Ацснытэи ахортэ капелла асахьаркыратэ напхгафэи Нодар Чанба. Уи Аидгыла аизарақға, аицыларакэа, аусура ухэа зегь ахьымфэаысуаз хжурнал аредакцияфэи акэын. Ускан уи аофи-

циалтэ структурақға иргэацхо икамызт, аха хара хредактор хада дхадгылон, ахақэитра хэитон азы хредакцияфэи урткэа зегы еифахкаартэ еицш атагылазашыа маншэала хаман.

Еиуеицшым аамтақға рзы ажурнал аредакцияфэи мазаныкэгафэа аус руан ускан икэыцшзакэаз Ирина Агрцха, анафэ Емма Хэацэаацха, иара убасгыы амузыка артэафэи Сусанна Аветисиан. Сара иахьагыы агэра ганы сыкоуп ари ажурнал аредакция ашқа машэырла уаф дшымнеиуаз, урт зегы доухала ацсуа милаттэ культура ззаигэаз ракэын.

80-тэи ашықэсқэа рзы ажурнал амехак еиха-еиха аеартбауа иалагеит, арубрика фыццкэа алахгалон, еиуеицшым авторцэа фыццкэа хэацшауан, имацмыт рацхъаза акэны хжурнал афэи иахкыпцхуаз аказэаа ирызку архивтэ цшаарақға, агэалашэарақға, еихаракгыы рацхьатэи ацсуа профессионалтэ сахьатыхы Александр Чачба-Шервашизе ирфэиара иазкыз аматериалақға. Ацсны Ацьынцтэылатэ еибашыра аламталаз, иахьынзасгэалашэо, аказаратэ жэар аиқэыршэара хэазахкит, гэтэакыс ихаман уи хэтэ-хэтэла ажурнал адакыақэа ранцара. Аибашыра еицнаркэаз хэашыа амамкэа ишырацэазоугыы, ажурнал «Ацсны аказара» аусура аанкыламызт уи ашьтахьгыы. Аха уи зынза даеа цоурхуп...

Ажурнал «Ацсны аказара» 40 шықэса ахытцра – ныхэа дууп аказара знапы алаку зегь реицш, ацхьафэа зегы рзынгыы. Уи хэацхьафэа наунагза ирзыннажыт хказара ацоурхы.

Светлана Қарсаицха

АЦСНЫ З-ЕАЦСАЗТЭЫЗ АРЦАФЫ АЧБА Л. Н. ДИИЖЬҒЕИ 95 ШЫҚАСА ЦУЕИТ

АУАФРА – ҚАЗАРОУП

Ақкәтәи ақсуа школ-интернат аартра амш аназгәатәз аены инаркны рцафык-аазафык иақасабала аусуразы снақһан саргыы. Леила Николаи-ицқа Ачба зызбахә сқәаз ашкол ахь днашьтын усқан Апартия Ацснытәи аобком актәи амазаныкәгафыс иказ М. Т. Бғажәба идтала. Анапхгаф қәыцш лнапы иантқан акадрқәа рыцшаара. Сара, нас излеилыскааз ала, «ари ақкәын ажәеинраалақәа ифует, ус анакәха, алитература бзиа ибоит. Издыруада ақсуа қытақәа ркнытә иаауа ахәыцқәа уи ифьиртааша қалар», – хәа лгәы иаананган акәзаап дышсыцқһаз. Ажәакала, сөызцәеи сарей ари ашкол ағы аусура қалагеит. Ацсны еицырдыруаз артқафы, ақсуа тәеицәа азәырфөы анра-абра рзыуаз, цсабарала артқафратә, аазаратә, аказарадырратә бафхатәра злаз, зуафра қаракыз Леила Николаи-ицқа Ачба лнапхгарала. Ускантәи аамтазы арфьиаратә усуряхь зшыапы еихызгөз азәы иеицш, сара еиха исуалзар қаларын лара лыртқафратәи луафратәи мөа ирызкыз шәыкә хәычык афра, аха ишахызгөз

саанхеит. Уи иахьагы-уатцәгы хьаас исымоуп. Анцәа ииныхәаша, ақсуа журналист, атқарауаф, ауафы-раз Екатерина Бебиа-цқа ас, хымдада игәататәыз азтқара лафымшәеит, уи илфөит Леила Николаи-ицқа лдоухара аазырцшуаз, лыцстазаарей лыртқафратә усурей ирызкыз алитературатә-сахьаркыратә очерк «Афн ду аазамтақәа...» хәа хьзыс иатаны. Зақа иатахыз ас иқоу ашәкәы афра!

Леила Ачба насыц змаз азә лакәын. Уи лаб иуафрей, иказшыа бзиет, исасдкылашыет ирыбзоураны ифныка имфохытқһан адунеиаф еицырдыруаз артистцәа, аестрада азказацәа, ауаажәларратә усзуфцәа. Лара насыц змаз уафын, избанзар – лычкәын затә Леуа Ацсны еицырдыруа медицинатә усзуфуп, уи ицшәма цқәыс Лианей иарей Ацсны иказ айбашьраан, лацәааихьшь қамтқәа ахәцәа рхәышәтәуан. Урт русура хьантә арцшзон изхылтцыз ркнытә ирымаз ауафра. Леила Николаи-ицқа шытрала тауад цқәызбан, аха лышьтра еиуаз азәырфөы раастагы цшра-сахьала деикәшәан, атқара бзиа лыман; лышьтра еиуаз азәырфөы рааста инахаран дхәыцуан, агәағьра лылан; лышьтра еиуаз азәырфөы рааста луафра қаракын. Изутац ит хәа шырхәо аицш, уи алитература бзиан илдыруан, амузыкаф аилкаара бзиақәа аалырцшуан, асахьатыхьыфцәа дүқәа рацтамтақәа рацқһа днагыланы, арфьиафы игәтақы, асахьа иадитцаз ашәыгақәа иааныркыло атыц иазкны кыраамта угәы итнымтцәо дцәажәалар лылшон. Ажәакала, уи дахьноугалакгы даазафын, дразын, деифқаафын, дуафын. Илылаз ауафра – қазаран. Аха ақазара – ашәа ацқара, аргылар, амөа дүқәа рышьтатқара, атехникафы амыруга фьыцқәа реибытара ухәа, – ауафы ихала имч зықәхо усуп. Ауафра атәы хқәозар – уи хьхь иқоу мчык иабзоураны ауп ауафы ишиауа. Ауафра – ақазшыа бзиақәеи, ацқьарей, ақьиарей еидызкыло мшынууп. Қара хшамкәа хшаны адәы қәкәызтцаз ауафра – мшынк иақаран изыкаитцаз – иины адәы иақәло зегьы фамөак-фамөак разарц ауп. Аха, рыцқарас икалаз, афамөа здызкылаз зегьытқәы ирнымаалеит, рхы-ргәы иаднамкылеит. Ауаажәлар рфьы зыцсы таны, амч рыланы иаанхаз – изнаалаз роуп...

Қара, артқафцәа-аазафцәа хәа Леила Ачба ашкол ахь ханналцқһаз аены хнеит. Иахьейцш исгәалашәоит – 1960 шықәса, август 20. Ашьха-Трапедия хәа изышьтаз атыц ағы идыргылаз ашкол-интернат ахь шыафә-шыафәла, мөахәастала, ифәдыкканы иқатцаз мардуанла хнейуан ахаан артқафра-аазара уажәраанза знапы алакымыз, Горки ихьз зхыз Ақкәтәи артқафратә институт уи ашықәсан иалгаз афәр: И. Афарданцқа,

Ж. Чочуаңа, П. Шамба, Ч. Коғониа, Ц. Папцха, В. Киут, Е. Канхэа, А. Картозиа, Л. Делцха, А. Гыццха... Ҳара ҳрацаабын. Хусура ҳалагеит зынза ҳазқэымгэыгуаз ала, – идыргылаз ашкол ґыц акэшамыкэша ҳадацэанза аргылацэа инрыжыыз агэам арыцқьарала. Шьоуки агэам еизаагон, шьоуки – амастика ҳэа изышьтоу арыцқьага ақэтаны, цаха цьацьяала адашьма ҳрыцқьон. Аха, зегь ақоуп, атцарашықэс ґыц азы ахэыцқэа рыдкылара ҳахьымзазеит: Леила Николаи-ипцха ашкол лыдлымкылеит. Атызшэа калеит. Ацсны Аминистрцэа Рсовет аґы аргыларатэ усхэартэ айхаби айхабыра рхатарнакцэақэаки ирызбеит адиреқтор ґыц дкыдцаланы, ашкол аартра дақэдыршахатхарц. Аха уи илхэаз ҳэан: «Ашкол ахь иаахацхьаз – ҳажэлар рцеицэа роуп. Урт агэам илартэан ихаазарц шэтэхызар, – ишэааза, сара уақа ус сымамшэа збоит». Адиреқтор илхэаз дадгылеит Ацсны айхабыра рнапхгаы А. М. Лабахэуа. Уи днақэыгэгэаны, аргылацэа рнапы ианитцеит хымз рыфныцқала ашкол аргылара

«Иага мыкэмабара шэақэшэаргы, иага тың ґха шэзыңшызаргы – рацхья ишэыргыла ауафра: ус анакэха, шэыңсадгыл, абаскатэи агэакрақэа збахьоу шэыжэлар, ижэдыруаз ахьз-ахьмызз закэу... Урт еидызкыло мчуп ауафра...».

иалгарц.«Иахьазы, – ихэеит атцыхэтэаны, – Акэатэи ацсуа школ-интернат атцарашықэс ґыц иазхиазам ҳэа ицхьазазааит!» Абарт, атцыхэтэантэи ажэақэа цакыс ирымаз – аргылацэа рус рзынамыгзеит ҳэа акэын. Ари ахтыс Леила Николаи-ипцха ахаангы илхаштзомызт.

Акэатэи ацсуа школ-интернат азы рацхьатэи атцарашықэс ґыц атоурых аатуеит декабр 6 инаркны. Ари амш ныхэак иафьзоуп уақа атцара зцо реицш, иалгахьоу рзынгы. Ицон ашықэсқэа. Ашкол-интернат артцацэа реилазаара иазхауан. Ажурнал «Наука и жизнь» ала Леила Ачцха длыцшааит афизикцэа қэыцшцэа рыбжьара уи ашықэсан хтэыла ду аґы имцапгаз аицлабраґы аиааира згаз Ким Рецьебов, насгы ашэґэы изыфны рцафьыс ашкол ахь даалгеит. Атцара рацхьатэи ашықэсқэа ирылагзаны лара ашкол ахь иаалыцхьеит атоурых афанатик, Қазақстан иахыган иказ И. Цухникас, агэыларатэи ашколқэа «ирцэылгычит»: Х. Спиранти, А. Цанцулаиа, С. Тарцха, А. Старых, Е. Аншба, Р. Очкурова, Н. Симавониан ухэа азэыры. «Сара агэнаха сықэыстцозар каларын, – лхэон зны-зынла Леила Ачцха, – егырт ашколқэа ркнытэ артцацэа бзиақэа срацэажэан, сара сахь иахьиазгос. Ари уафрам ҳэа сеихэон еилызкаауаз, аха ус зыкастцоз аума зегь зхызгахьоу ацсуа жэлар рхэыцқэа ирыхэап, рдырра артцулап ҳэа Анцэа ианеиликаалак – сатейтазомызт». Фныда-гэарада иказ артцацэа рзы, Ацсны еицырдыруаз афькатцаф, лаб Н. Б. Ачба идырцэа лхы иархэаны, аинтернат иахьатцанакуаз илыргылеит фба-фба еихагыла змаз финтэи афнқэа хца. Леила

Ачцха иаалылшоз зегь калтцон лцацэа ганрацэала рбафхатэрақэа раартразы, Ацсны абзиабара лабфаба ишьтызхуа ацэафакэа рыцшааразы, ауафи ацсабарей еимаздо, еиласаны рыказаара узеитазхэо аґырцштэқэа рыцшааразы. Уи лцацэа ацхьатэи ртыжьра мцапысит 1965 шықэсазы.

Ашкол аштаґе еиґекаан ацэахэа. Апионерцэа рцызэ Лиудмила Гэымба арапорт калтцеит Акэатэи ашкол-интернат рацхьатэи атыжьра иазку агэыргьаратэ ныхэа ишалалаз ала. Ажэа лхэон Леила Николаи-ипцха: «Ишэыдысныхэалоит!» – ґаалтит знык. Нас лылабжышқэа дааныркылеит. Рылабжышқэа рзынкыломызт зышкол нзыжьуаз ацкэынцэеи азґабцэеи. Леила Николаи-ипцха илхэоз ажэақэа – зымца хараз имца ааигэанатэуан, зылахь еиқэыз илахь еитцнахуан, ухараны угылазаргы иуахауан. Убри ашьтахь икалеит иузхамцо ахтыс – ашкол иалгаз фажэи азэ рахьтэ Москови Ленингради ускантэи хтэыла ду аинститутқэа ирталеит 20-фьк аушьтымцацэа...

Зны, Москвантэ Акэака даалыцхьеит асахьатыхьы Герман Митрофанов. Уи краамта дрыхэацшуан Леила Николаи-ипцха инапы иалыркыыз, лнапала икалтцаз аескизқэа: цшаґэак аґы ашьабста ахы шьтыхны итэоуп. Настхашэа икнахауп аґэарақэанеа, ацсақэа рымцан игылоуп атэартақэа, ашкол аталарта иазааигэан, маґеахэара иназо, азы агэылтэраа иаауеит азыжэырта... Арт аескизқэа рыла атцацэа ицырхыраан аус иур акэын асахьатыхьы қэыцш. Сара слазцааит хдиреқтор изышэґацхеи ашкол ашта

аталартае ашьабста артэара хэа. «Ашьабста гэнаха змам цстэуп. Уи хашкол ашта иааталалак зегьы иранахэоит ацшзара ада ауафы дышхэартам, аха ауафы агэеанызаара шитаху, арака, ахэычкэа ртаацэарафэы шэартарак шыкам». Уиижьтэи 60 шыкэса ирыцны ицеит, аха Леила Николаи-ицха лескизкэа рыла икатцаз аусумтакэа иахьагы игылоуп. Урт иугэаладыршэоит лара лырфеиаратэ фантазиа иагэылтыз асахьакэа, луафра зака иаамысташэаз.

Леила Николаи-ицха лыртцафратэ усура атоурых ду амоуп. Сара сызлацаэажэо акы иаламфашыо луафра ауп. Уи дреигэыргьон ашкол иалгаз зегьы: урт нцьнырцэан, техникцэан, шэахэафцэан, физикцэан, хакьымцэан. Лара лгэы лнархьуан лтафцэа азэы дычмазафхар, – ускан ахэышэтэырта дшадгылоу аамта лхылгон. Тарас Аэзба – рацхьатэи атыжьымтацэа дреиуан. Уи амеханикеи аоптикеи Ленинградтэи аинститут диплом Кацшыла далганы, Ацсныка дандэыкэлос аамтазы, машэырла ицстазаара далцит. Ари – лара илзыцшыз рацхьатэи ахэра хьаа акэын. Абри ашьтахь краамта, шэты гэартак еидкыланы, Шьалуа Гециа аинтернат акрыфартахь афатэкэа злахеигалоз афургон дакэтэаны Тарас инышэынтрахь дцон.

Уи гээзтаз фыцэа ахацэа ус рхэзааап:

– Уара, ари ацхэыс Тарас рыцха изаалгахьоу ашэткэа рыхэ фык аанагоит. Амал лымазаап...

– Мап, сукэыхшоуп, амал акэзам илымоу, ауафра ауп! – фааитит егыи.

Иахьысыз ашэышыкэса 60-тэи ашыкэсцэа рызбжаз акэын. Акэатэи актэи ашкол интернат ахьз ала Латвиантэ иааит ателеграмма: ахэара кахцэоит Даугавпилс имфэацысран икоу СССР ашколхэычкэа рказара афестиваль шэеалашэырхэырц... Ари даара агэахэара ацын, аха иацын ауадафракэагы. Гэахэаран, избанзар – ацсуа хэычкэа аказара ду аныхэахь инацхьан. Удафран, избанзар – ашколхэычкэа уахь рышьтра ацара атахын. «Иага удафра ацзаргы, ахэычкэа ргэалашэараф назаза инхар зылшо ари аныхэахь ацара еифыскаароуп!» – хэа лгэы италкит Леила Николаи-ицха. Нас дашьталт ацага-аага. Икоуп илыдгылаз аихабыра, аха зегь реица длыдгылеит лаб – Н. Б. Ачба...

Даугавпилс-Латвия ақалакыкэа иреиуан, асовет жэлар рцынцэтэылатэ еибашьра Дузза аан уа иаартын аконцентрациатэ лагер. Ари алагер афэы идыргэакуан, амла иаркны иршыуан асовет солдатцэа, тынч инхозинтцаз ауаацсыра. Аха хэра хэацсадгыл ахьчафцэа, уака идыргэакуаз зегьы рхы иакэиттэны, Латвия иалырцеит анемед фашистцэа. Даугавпилс иазкны ауафы ихэыижьы шытызхуаз ажэабжыкэа анахзеитархэоз, лыцшра аеиетанакуан, хэыцра еикэатцэак рашта дтанагалон, афестиваль ахь инацхьаз Лиубов Тимофеи-ицха Космодемиянскаиа – Асовет Еидгыла Афырхацэа Зоиеи Шуреи Космодемиянскаиаа ран. Нас, афестиваль анцоз, уи ацсуа хэычкэа рашэакэеи рыкэашаракэеи анылба, ус лхэеит: «Ацсуаа иага игэамтцхьазаргы, ирхазырштуа ахшара рхылтит...». Хэра, афестиваль

аҕы ацсуа хыҕчкэа ирыцыз: Р. Ахашцха, К. Ченгелиа, Б. Челизе, саргыы убрака сналатцаны, алента иантцаны Акэака иаахгеит Лиубов Космодемианскаиа лыбжьи лсахъеи. Нас, акраамтэ аинтернат артцаөцэа рхы иадырхэон алента ианыз абжьи афырхацэа ран лсахъеи, еихаракгы А. Фадеев ироман «Агвардиа қыыцш» ианахысуаз... Ускан, Даугавпилс саныказ, сара ахаангыы сгэы иаанагомьзт акыр шықэса рышьтахь Апсны амца қыоуқбад илагылап, уи арыццара иагэылсны сыбла иаахгылап хэа Космодемианскаиа лхы-лфэы сгэалазыршэоз, агэырфэа зныз, аха ахатцарахь аҕар ирыцхьоз Леила Николаи-ицха Ачба лсахъа. Зынза икыафын Леила Ачба лоушьтымтацэа рахь лхы рханы ацсуа теледырратарала илхэаз ажэа: «Аха, сычкэынцэа, иааины иаахадгылеит ацышэара ду аамтэ... Аиааира акынза шыафак ауп инхаз!»... Ацсадгьыл рхы ақэырцеит 75-фык ирзынацшуа ашкол аушьтымтацэа, жэеизафык – Апсны Афырхатца хэа ахьз харақкэа рыхтцан. Зыцсадгьыл азы еибашьуаз – Апсны зыцсеицш бзиа избоз ракэын, урт рыртцаөцэа ркнытэ ирыдыркылаз ауафэра агыама бзиан. Икалап ауафэри ацсадгьыл абзиабарей аешъеи аехэшьеи реицш еизааигэазар.

Ирина Шарданцха – аинтернат аҕы Леила Ачба илывагылан атцаөцэа аурыс литература дзыртцоз – абас иказ ажэакэа лзылхэеит:

«Ианакэзаалакгы Леила Николаи-ицха луроккэа рфэы еикараны ицон аматэар итцаулан адыррей ауафэра аказшьақэеи».

Денис Чачхалиа – ашкол аушьтымта, апоет, аитагаө, атоурыхдырфэы, иажэакэа абас икан: «Леила Николаи-ицха лыхьз сгэаламыршэакэа сара исызхэазом уи атцара злыртцоз, нас ацсадгьыл азы ихьзырхэаган икалаз ацкэынцэеи азгабцэеи рыхьзқкэа. Ацсуа хыҕчкэа азэырфэы рбаөхатэрақкэа раартра лара илыбзоуроуп... Итэбуп хэа ласхэоит зегыы рзы!».

Данил Убириа – ашкол аушьтымта, Апсны ауаа-жэлартатэ палата аихабы актэи ихатыцуаө: «Ацсуа жэлартэицэ реитцаазарафэы уи илбаз ацбабаа ахэ ашьара цэгьоуп. Сара стэы ухэозар, инагзаны агэра згеит: артцафэы иуафэри идыррей зака ихараку акара, итцаөцэа пату икэырцоит. Убас дынхоит сгэафэы Леила Николаи-ицха».

Елеонора Барцыццха – ашкол аушьтымта, Ацсуа радио амузыкэтэ кэша аредактор хада, Апсны зеадсазтэыз ажурналист: «Иага шықэса царгыы сыбла дыхгылоуп ганрацэала абаөхатэра змаз, ауафэы инаалашьа иақэшэоз, ихьаакэа дырны ицхраара иазхиаз, зажэа хэшэыз Леила Николаи-ицха Ачпца. Ароиаль архэара, астал аҕы ахымөацгара, ауафэы инаалара – артгыы ауафэра акатегориа иатэуп. Лара зегыы дырзыманшэалан, илылыжжуан иаамысташэаз лахкэажэра. Ус анакэха, – ауафэра аказшьа бзиақэа».

Ауафэра – адырра бзиақэеи, аламыси, ацсуарей еиды-зкыло категориоуп. Ауафэра – қыиароуп, еицхыраароуп, хэра рҕагоуп. Зака иатахузеи ас икоу ауаа иахьатэи аамтэ!

Терент ЧАНИА

В жизни человека, семьи, а то и народа
бывают события, которые не только имеют
изменения до неузнаваемости, но даже
перепроверяют главные стратегии жизни,
высрывают из нее целые главы...

Если бросить геральдик асфальт на
газоп, под ним погибнут и цветы и трава.
Но это только в первый год. В дальнейшем
они найдут в этом экологиче триццанки
и снагали робко, а затем каетой гивей
пробьются карупу и разорвут, и сбросят
медь вую кору.

Годендаеит пизне.
И теи вкешке застенгивей и скдоинкей
эта сиеа, тем ока неодоимей. В этом
загадка несмейственности жавой природы...

Лейла Николаевна, поздравление полу-
гшоев таким не случайно. Эти расоуждени
лише следствию. Приказка - Вае.

В солнечный прекрасный праздни-
к мы обнимаем и целуем Вае,
кацкэзабываемая Лейла Николаевна!

Ваши Мария
и Денис Чачхалиа

Л. Н. Ачбеи М. Гыццхаи

АҘСНЫ ЖЭЛАР РПОЕТ НЕЛЛИ ҒАРҘА ДИИЖЪҒЕИ 85 ШЫҚАСА ЦУЕИТ

Аспекталь «Амра аҘа» ақьыргылағы жэлар рартист ЕҒери КэағэаниацҘан Нелли ҒарҘан

Нелли ҒарҘа диит 1934 ш. ноиабр 20 рзы ГэдоуҘа Араион Дэырцшь ақыҘан, еицырдыруаз, хьзицшеи змаз Золотинск Ғарба иҘаацэарағы. ЛқыҘа гэакьағы абжьаратэи ашкол даналга, 1954 ш. дҘалоит А. М. Горки ихьз зхыз Акэатэи ахэынҘқарратэ арҘафратэ институт. АрҘағы изанаат лыманы 1959 ш. иреихау атцарайурҘа даналга еиуеицшым ашықэсқэа раан аус луан Ацснытэи ахэынҘшэҘэҘыжьырҘа «Алашара» акны редақторс, редақтор еихабыс, адиреқтор ихатыпуағс. Анағс акыр шықэса Ацсны АхэыцҘы фонд аханҘаағыс дыкан.

Асахьаркыратэ литературағы қэфиарала зшьафақэа еихызгаз Н. ҒарҘа ианлаамҘаз аҘаацэара далалеит, рыцҘазаара еилартцеит еицырдыруа апоет, ауаажэларратэ усзуғы Кэымф Ломиеи лареи. УрҘ ирыхшеит цшьғык ахшара: хэык аҘацэеи цэки.

Ахэса рахьтэ рацхьатэи апоет Н. ҒарҘа акьыцхь акны дцэырҘит 1950-тэи ашықэсқэа ралагамҘазы. 1955 ш. акэзар, иҘыҘит лажэеинраалақэа еидызкылаз рацхьатэи лышэҘэы «Бзи избоит амға». Анағс, лассы-лассы иҘыҘтуан лажэеинраалақэеи, лбалладақэеи, лпоемақэеи, лыпрозатэ ғымҘақэеи еидызкылоз лышэҘэқэа: «Аацынра агэы», «Ақэыцшрей агэҘыхеи», «АҘа», «Аеыхэа иатцэа», «Сабацэа рашэа», «Ашьыжь шана», «Ажэеинраала ғыцқэа», «Ажэеинраалақэа, абалладақэа», «Ақэра», «Ихэу ашэҘэы» ухэа егыртҘы. Ацхьағсэа еицырдыруа икалеит иара убас рацхьатэи лыпрозатэ ғымҘақэа «Матциса», «БзыцҘэи аповест», «Ацсымра».

Қэфиарала илыцааиуан ацҘазаара инартбааны уагэылазырцшуа ағымҘақэа рацҘара. Ароман-дилогиа «Амшын хэынҘқар Хэит» азы иланашьан Д. И. Гэлиа ихьз зху АхэынҘқарратэ премиа.

Н. ҒарҘа лырфеиаратэ мға акыр ишыҘҘбау арҘабыргуеит адраматургиа жанр акны ақэфиарақэа ахьаалырцшыс. С. И. Чанба ихьз зху Ацсуа хэынҘқарратэ драматэ театр акны иқэдыргылахан лыпиесақэа ирылху аспектальқэа: «Ашэа ацҘара мариа», «Амра аҘа».

АШЭАХЭАҚЭА РЫЦХАРРА

Проблемак иазкым рфеиамҘа ықазам. Аха ашықэс ғыц аламҘалаз хҘеатр иқэнаргылаз, апоетесса Н. ҒарҘа, апоет К. Ломиа ипоема амотивқэа рыла илғыз х-қэгыларак змоу алакэ-пиеса «Амра аҘа» ишыҘнахыз апроблема ауаатэығсэа рыхдыррағы зегьрейха атцакы змоу проблемоуп. Ацсадгыл абзиабара – уи ашэарҘа ианҘагылоу аиқэырхароуп! Алакэ-пиеса алагамҘа инаркны алгарҘа акынза цэахэа қацшьыла иагэылгоуп апатриотизм иашатцэҘа, афырхатҘа хада Ахра ихағсахьала.

Амра ашэахэақэа Ацсадгыл иахьацэызуа – ари символуп. Ах газак (ироль наигзоит З. Чанба) амра дахьеихсыз иахкьазшэа икаҘоуп, аха уи ацсуа милат аамҘала ирымаз рсоциалтэ тагылазаашьа баацсы ауп изызхэоу, иара убри ауп агэыцэҘэҘыағы.

Зыда цҘазаара камло убри алашара архынхэра илшоит Ахра, ихь ашэарҘа иҘаргыланы, аҘьамығэа дузза баны – ижэлар ргэырға дшахылҘыз еицш, уи агэырға дшазрыжэыз ғашьара ақэымкэа. Абартқэа хэцэымғашьахуа агэра хдыргоит автор лыцсадгыл ахь илымоу гэҘыҘыҘаалатэи лыбзиабара, уи агэырға шылгэырғоу, уи анасыц дшеигэыргэо.

Иара убастэҘыоуп арфеиамҘа дшазнеиуа аспекталь ақэыргылағ Е. Коғониагы (ақэыргылара анапхгағы Ацснытэи АССР акны аказара зеацсазҘэыз Д. КэарҘа).

ХмилатҘэ сценағы иналукааша акьыбағ аазырцш-хьоу, акырза хэсахьа шьахэқэа цэырызгахьоу, ҚырҘтэылатэи ССР-и Ацснытэи АССР-и ркны зеацсазҘэыз артистка Е. Коғониа арежиссиортэ казара дазэлымхауижьҘеи акраатцуеит. 10-15 шықэса рацхьа А. М. Горки ихьз зху Акэатэи ахэынҘқарратэ рҘафратэ институт акны астудентцэа алархэны изныкымкэа аспектальқэа ықэлыргылахан. Ахэацшцэа гэхэала ирыдыркылеит, аусуцэа Ҙарацэа алархэны иқэлыргылаз аспекталь «Акарматыс атх» (Е. Ежов иғымҘа).

Уажэы апрофессионалтэ сценакны рацхьазатэи лықэыргыламҘаҘы ианыцшуеит абағхатэра бзи. Улацш иаатцашэаратэи икоуп ақтиорратэ казара аганахьала гэык-цсыкала аус шрыдулоу афырхэцэа хадақэа ррольқэа назыҘо артистцэа: Ҙ. Чамагэуа – Ахра, Р. Дбар – Амра аҘа, З. Амқэаб – ахэса рхатарнак ухэа егыртҘы.

АфырхатҘа хада деилыххоуп, деиғамсуп, ижэлар ршьа шилоу мғашьо дцахэцэахэо дыкоуп. ИгҘакы ихь ақэитцаратэи еицш агэаҘыра шимоу агэра хиргарҘа дцэырҘуеит. Ақэыргылағ, артист Ҙа асцена ацқара, ашэага-зага ахэаа дыҘмыжькэа инапағы даағаны, апластикатэ рфеиаратэ мға илырбеит. Иаргы убри гэынкыланы, анатуралтэ цқарақэа ихь рцэыхьчаны, асимволтэ цэахэа еиҘкаақэа дрықэгыланы, ихьзраратэ мғағы иааицгыло ауадағрақэа иерыцэғаны, иаиаира иманы дхынхэуеит.

Идегьгы и ырыршыгахон ари ахафсахьа актиор ижелар рцэанырратэ чыдаказшьақэа ынытқала ишаирпшуа еипш, адэныкатэи итеитцшгы ианырцшызтгы. Уи теитыцшла еиха дырзааигэоуп аурыс лакэ-пиесақэа рфырхақэа. Абрака мацзак ацклацшра атахын, ианамузах, ма ацэашэтатэи аганахьала.

Ақэыргылаф ацшьбара ду лутаратэи дыкоуп Ацныш-такэажэ лхафсахьа тзыртэаауа ашэыгақэа рзы. Уи ароль назыгзо П. Цыкырба иабахьоу лакэзамкэа даацэырцит. Ақэыргылаф ақтриса илыдылцеит дызхымцашаз адца – ацена аестетикатэ гьама леақэыршэаны, ахафсахьа цсабаратэны аифекаара. Убас-тэқьа дныкэеит П. Цыкырбагы. Убри ауп абри ацена арезонанс бзиа заиуз. Акызатэык узазымхэо икалон ахафсахьа, уи ахыбафқэа данрацэажэо ихыркьацэоу амцхэра ацэгазтгы.

Илыдуныхэалартэ дыхэмарт Адаутыцқа лроль назыгзо Ацснитэи АССР зеацсазтэыз артистка Л. Гыцба. Адаутыцқа – Л. Гыцба гьангыашрала Ахра лнапэфи иаа-гаразы иаакалцо зегьы агэра ганы икалтоит, ишэоуп-изоуп.

Ақэыргылаф дырзыразны, лыбзиабара рныцшуа ауп аспектакль ишалалгалаз хмилаттэ сцена акорифеицэа – Қырттэылатэи ССР-и Ацснитэи АССР-и желар рартистцэа: М. Зыхэба (Сағаней-Гэашьа), Л. Касланзиа (Амра), А. Агрба (Амра), А. Аргэын-Коношок (Аацын-ссир), М. Ақафба (ахацэа рхатарнак). Урт рыбжыы хаа, рыхэмаршьа ссир даеазныкгы агэра хнаргеит ыцэаара шақэым рбафхатэра.

Л. Касланзиаи А. Агрбеи инарыгзо Ахра ихафсахьафэи доусы рхатаратэ чыдаказшьатэ цэыргашьа рымоуп. Рацхьатэи иперсонаж ианирцшуеит ахалалреи афэи-мшэышэреи мацк акара аиумортэ цыцхькэа рыла иркэанданы. Афбатэи – уртқэа инаркэыганы, амчра шимоу ицшнуп. Абартқэа рыла урт ихайлдыркаауеит рбафхатэра иацшьтытыз рысценатэ цышэа ду иразаны рхы архэашьа шырдыруа.

Иаарылукааша сценоуп агэылшьапқэа рысцена, Ацснитэи АССР акны зеацсазтэыз артистцэа: А. Ермолов, С. Сақаниа, артистцэа Л. Ахба, А. Даутиа – алакэцэа зыкэну рысценатэ хэмаррақэа амузыка атақт аеақэнаршоит.

Убас-тэқьа ахтысқэа реындраалоит ацэа ду збо Етэацэааи Адаутыцқа лматцуцэеи рролькэа назыгзо Ацснитэи АССР акны зеацсазтэыз артистка Н. Лакоба, Л. Ванача, Т. Гамгиа, М. Цыкырба, М. Гериа. Урт реи-тэкратэ процессқэа имырхьаазакэа рымфадгарала аспектакль арцшзарафэи ацхыраара ду картдоит.

Ажэакала, аспектакль ицэырнагеит ахафсахьа бзиақэа, ацена еифекаакэа. Убас шакеугьы, арфеиамта агхацхақэагы изырцэымцеит. Аспектакль актэи ақэгыларафэи алакэ-пиеса жанр апринципқэа иртысцэан, аепикатэ жанр ахь ииасит. Амфадгафэеи (ина-рыгзоит Ацснитэи АССР акны зеацсазтэыз артистцэа: Ч. Цэениа, Л. Лагэлаа, С. Сақаниа, артистцэа А. Даутиа, Л. Ахба) амассеи аценафэи еифыркаауа акомпозицияқэа антикатэ театр ацэафакэа шытнахит. Абри иахкьаны аспектакль еикэшаны икалеит. Избанзар, алакэ-пиеса жанралатэқьа афеиара мфэа иананыло арфеиамта афбатэи ақэгылараан акэхеит.

**Полина Цыкырцхай Темраз Чамагэуеи
аспектакль «Амра ацха» акны**

Ацэашэтатэқэа аагозар, агэылшьапқэа налхны, ицшшэыдоуп. Ишлыхэтоу еипш дыцшзаза доычам Амра ацха. Илнало деилахэам Адаутыцхагы. Адаутыцха лматцуцэа ракэзар, рцэашэтатэқэа ианматқэоуи иандагықэоуи ирнаалоит, аха иангэилшьытэрақэоуи иания-тэақэоуи зынзаск даеакала еибытатэын. Сасыркэа иакэзар, Римтэи алегионерцэа рцэашэтатэи ауп ишэу. Ақэыргылафэи асахьатыхфэи рхэоу еикэшэазтгы, цсахра ақэзамкэа есымша хазтацшуа Абырскьыл иха-цы даеа сахьак ала цсахшьак аиургыы здыруадаз. Абарт агхақэа хырфэарц реазыркит алашара иканатцо аеффеқт ала. Алашара ароль анынанагзо ацена архиага акомпонентқэа зегьы анацу ауп.

Амузыка алакэ-пиеса иақэнагахаратэи икоуп. Ацснитэи АССР аказарафэи зеацсазтэыз акомпозитор М. Берикашвили ацсуа спектаклькэа кыр рзы амузыка ацитдахьеит. Абракагы ианыцшуеит уи ицэабаа. Аха хгэы иаанагоит, аеффеқтра злоу ашьтыбжькэеи ифэыцым амелодиақэеи ирзынагзом аспектакль фыц ахықэкы. Аха ус ххэеит хэа, макьаназ ацсуа драматэ реиамтак аашьтых инеифыршэшэа, еилырганы иахэтатэқьоу амузыка азызфыша акомпозитор дахьымгылац акнытэ ус ихачхалароуп.

Абас еипш агха-цхақэа угэы бжэажэо ушыкартдогы, аспектакль «Амра ацха» асценатэ цстазаара амазартэ икоуп.

**Боча АЦЫНЦЫАЛ,
агазет «Ацсны Капшь», 1978, №16.
Иаазыркьафэны.**

Алыкһса ГОГӘУА,
Аҗсны жәлар рышәкәыҗы

ҖБЫЗШӘА – ҖАБЗ АШӘА, ҖАҖСЫ АШӘА!

Июль мза 1994 шықәсазы иказ Адунеижәларбжъаратә аҗсуа-базатә конгресс акны ақәгыларә шыәтәс иамоу.

Инасыцуп абасеицш икоу аиқәшәара алшартә иахьыкалаз. Ари иахьтахеит хәа мацара изы-каломызт. Иааит иара аҗәәара, иара аамтә. Нас, ааигәа иказгы, хара иказгы абрахь хьы хәрхеит, ара, ххәыштәара ахьмызыз, хамца еиқәырханы иахьхамоу ахь, зны рыцхашьара кәмтәкәа хәцкьаны адунеи хәқәзыцсаз атоурых уажәы иҳаднагаләз аиниарахь. Абри аицш аиниара иахьымзазәз, атоурых азыблара иалаззәз ажәларқәа рацәоуп. Хәизара ду анаахартуаз, Аҗсны зыцсы ақәызтәз рахәтыр азы хшәпы хәхьынзәкәгылаз аминутқәа рызкын убарт ишықәпоз итахаз ажәларқәагы, иахьа адунеи ахьынзаназаазо зхәқәитреи зхьыцшымреи зхы ақәызтәо зегьы. Хәара ара еиниаз шьала-далә хәишыцәазар, урти хәреи ақәпараҗы хәишыцәоуп.

Иахьа абас хәиниартә хказтәз аамтә-аамтә еитәсым-тә дууп. Уи шьалагы икәабоуп, ахәра хьантәқәагы ануп, ахьа баацқәагы ныкәнагоит, аха агәыграқәагы ацуп, еиҳаракгы хәра хәицш атәра зхызхәарц иәҗу ажәларқәа рзы. Ииасуеит, 20-тәи ашәышықәса мацара акәымкәа, аҗбатәи азқьышықәсагы. Ахәтәи азқьышықәса агәашә хәлагылоуп. Абри антәамтә ду алагамтәҗы зшәпы зкуа ашәышықәса аказшьәкәа рцәаарак уажәшьта ианубаартә икоуп.

Ганкахьала – аеазны еицшымыкәа ауаатәыҗса аизааи-гәахара ртахуп, ахәынтқарратә аофициалтә рамкақәа иртыганы, еиғу аиаша-тәабырг ныкәызго амчқәа реицхыраара алшартә, аеаганкахьала – ишытыцит амилаҗ-хәқәитратә қәпара, аетностә энергиа цәқәырцаны ихалт. Ажәларқәа зегьы иртахуп зегьы ирзеицшу азинқәа, иртахуп хыла-хәтәла ауаатәыҗса рмилаҗтә, экономикатә, доухатә энергетикатә система ишиашоу иалахәхарц.

Уеизгы, макьана еиҗшәа-еихышәа икоу адунеи ажәларқәа еизааигәазтәуа рацхьа игылоуп аказара, алитература, иаидкылан – адоухатә культура. Аеакала егьа ышәәара кәтәзаргы, иаххәап, экономикала, ажәларқәа егьа еиҗәауазаргы, еизааигәахара наза зыкалом агәи ацәаныррақәеи рзакәанқәа рыла адоухатә культура цәаражәәара аанаму.

Хәара, аҗсуаа, ашәуаа, аедықәа ухәа, статусла иҳәи-цшыз ажәларқәа ркультурақәа ртәы ханалацәажәо, рацхьа иаххәароуп – аколониалтә политика, ампы-тәхаларатә политика еснагь ишымәацысуаз жәлар рдоухатә культура асфераҗы. Нацьнатә адунеи-зегьтәи акультура, аказара аҗиараҗы ахадаратә тыцқәа ныркылон әба-хәа центр. Апериҗириакәеи аколониакәеи ркультура уртә фатә-гатәыс ирыман, былтәык еицш инырхуан. Ас иқан Кавказ знапы иакыз аимпериакәа зегьы раан. Ишәаны-изаны, иҳасабны икәтәан асоветтә тоталитартә режим ахаангы.

Ииашоуп, уртә акультурацәа центр дукәа ауаатәыҗса рдоухатә җиараҗы ирылшәз рацәоуп, аха аҗырхәа икартәзгы ускак икоуп: уртә нацьнатә акультура аекология еиларгон – ахадара змоу акультура хәа изышьтәз егырт мчыла ирыларгалон, зшәа агәыц иатәым ашәа злартәз ахәы иеицш, зынза ирнымаалоз, ршәа-рда иатәымыз рылартәон. Ус ззыруаз акультурақәа рышьәтәкәа тыршәон, идырчмазаәуан. Абри еицш адоухатә еқпансиа иара ауаатәыҗса ркультура зегьы абиосфера еиланәон.

Избанзар, ауаатәыҗса ркультура аҗы зләтоу, убарт зчыдарақәа бжәзырзуаз еиуеицшым акультурақәа зегьы рыла ауп. Адунеизегьтәи аокәан аҗы аҗтәзаара цыс иахоуп акислород кәтәо, апланктонқәа хәа изышьтоу абаҗириа бзиакәа. Ауаатәыҗса ркультуразы, убарт апланктонқәа реицш, акислород кәтәо хазы-хәтәи амилаҗтә культурақәа роуп.

Насгы, культурак, ма еизааигәоу культурақәак, иаххәап, европеоцентризм еиднакыло акультурақәа, абас мчыла-хаала зегьынцәара иаладыртәо ианалага, зегьы аунификациахь, хәҗы змам аицшрахь рхы дырхеит.

Иахьа адунеи зегьы аҗы имәацысуа амилаҗтә хьыцшымраз ақәпара акәзар, уи акультурацәа хьыцшым-рагы ацәанакуеит. Абри апроцесс ишахәтоу ианзым-әацыс, ишьәқәнаргылоит еихкьа-еицкьа икоу акуль-туратә центрқәеи аперифериакәеи рбаланс, ауаатәыҗса ркультурагы аеарыцқәартә, аеарыцыртә амч аанәоит.

Хәарада, абарт атенденциакәа хәра хкультурақәагы рытдаркуеит. Аха цәсәтәи автономтә жәларқәа ртагыла-зашәа иадкылан иугозар, хәра аҗсуаа хтагылазашәа абрагы ихәзуп. Асоветтә хәынтқарра ыканәт, уи иала-хәыз зегьы зтәзкуаз адоухатә гьежыра анхытц хәнхеит. Уажәы иаалыркьан, адунеизегьтәи акультура, транзитла акәымкәа, хәиашоу агәашә хнылагылт. Хәарада, уи атәлара хәзыкәтәам. Убри азтәараҗы, рацхьа иргылыны цәсәтәи хдоухатә назаазара хәннамыжыртц кавказтәи аконфедерация иатәанакуа ажәларқәа, уи адоухатә назаа-зараҗы инхәзи хәреи хәиҗәаара аргәҗәароуп. Ишдыру еицш, ахаангы хәиҗәаара уадафьртәуан. Асовет мчра ахаан зынза хәиҗәаара уадафьртәуан. Уажәшьтә дасу хәшьтрақәа рахь ххынхәыроуп, аимпериатә еимтәәәцәа ирцәынхәз хдоухатә мазара хәман. Сгәы иаанагоит: кавказтәи ажәларқәа рконфедерация, ачәрқәес жәлар рконгресс, аҗсуа-ашәуа жәлар рконгресс рәацхьа иқәгылоу ахәсабтә-қәа зегьы ирыцкуп хәа, еснагь зымәа ркуаз, шьала-далә еизааигәоу хкультурақәа реиҗәаара аргәҗәара. Ажәларқәа реизааигәахара, реидкыларә амәа ахы ахьакуа аброуп.

Аҗсуа культура акәзар, уи иахьа иҗыцзоу амәа иқәгылоуп, иҗыцу аетәп аанартуеит, абгьыц цқәа ацхьа

иқәуп. Убри абғыыц ианыцшроуп ҳажәлар рхаҗсаха, рпсихология, рыцәгы-рыбзиа азы аиаша, амилаттә идиллиа, ахырехәаратә пафос, амц җырбара иацәыхчан, аофициалтә идеологиак ахта итацаламкәа.

Убри иарманшәалоит уинахыстәи аҗиара, ҳақә-наршәоит ауаатәыса ркультура ишиашоу агәашә аталашыагы.

Ҳажәлар рхаҗсаха аарцшраҗы ҳавамгылароуп, шытрала иаарго ачымазарейцш ирыцрымзаауа аказшыа баацсқәа, аграқәа. Убарт иреиуоуп ахагәрамгара, ахагәақәмачра, жәлар рус, рхьяа ахалыршәшәара. Зны-зынла аиждевентә психологиях иахьяго.

Ари зыхкьаз хтоурых мөа ахыхьантәз, еснагь хшықәпозгы бжеихан ҳаиха зымчыз ҳаихыцшны, иитаху ҳалаигзо ҳахынхоз, ҳахьяацсаз, ҳахгәашахаз ауп, аха уи хмилац психология апырхага ду анаҗейт, хетностә гәацшь уашәшәырнатәит. Уажәы иаххаагаз айбашьра иахнарбейт, анцә ицъшьала, ажәлар зегы уи ишатцанамкыцыз. Ажәлар жәларытәуа, ирейгьу рцәақәа ныкәызго шыказ. Егьшмацәымыз. Урт нхытгы аахытгы еицгылт. Иагьяадырцшит ҳажәларқәа рказшыа, ргәамч зейцшратцәкьоу. Аринахысгы, ҳажәларқәа реитеираз, аказшыа баацсқәа зегы раиааираз, рықәпараҗы гәыгыртас ихамоу убарт, ирейгьу жәлар рцәақәа ныкәызго роуп.

Егьырт иахдырхаго аказшыа баацсқәа ҳариаины, ҳахгы агәра хгароуп, ххәынцқарра ашыақәыргыларазы, арҗиаразы, ахьчаразы атақчықәрагы хгароуп, ҳацстазаара аихарагы азахкроуп – ирейгьу хтәицәа рхы зқәыртәз аус акы алтырц хтахызар. Уаха мөақы ыказам, ҳара икахамтәз акы катцаны аеазы ихаитазом.

Ҳажәлар ркәышра, Анцә иҗы ада аеацъара ицәыр-рымго рымазақәа ныкәызго, хдоуха мацара акәым, хцәеи-хжьи, хшьеи-хдеи рыцстазаара иалахәу, цсыс ирхоу. Амилат рбызшәа дара иапыртәз зегы ирыцку дунеиуп, уи иныкәнагоит ирхыргахьоу, иахья изтагылоу зегы ртәы, уатәтәи уи аҗейцш акәзар, иара Анцә изатәеишьаз рнапы иануп. Абызшәа изтәу жәлар ргени иагмыжкәа ицәырнагоит, амаршәа ркыр, иацхраалар, ихарарклар. Ус акәымкәа, иагзырхаз, еиҗа еицәоу – иатәазымбаз, имазеиу иашьталаз, ибызшәа иматцгы ауам, илоугы илагьан дыннажьуейт. Ажәа сахьарк иатцанакуа, жәлар рхы-ргәы итоу ршьа-рда иалоу, ргәамч, ари адунеи иархәарц иртаху – рбызшәа ада бызшәак иазышьтыхуам, ажәлар зегы ирдоуханы иазыкатом. Аеа бызшәак ала амилат ирыххәаны иөу зегы уи абызшәа збызшәоу ркультура иатәуп.

Хәарада, ажәлар ртәы егья бызшәа рыла ирөыргы ибзиоуп, рыхьз аргойт, иззымдыруа иднардыруейт, адунеи азы информациоуп, аха изхырәауа ажәлар рдоуха шыала-дала изалалом. Ипырхагахаргы ауейт уи, җырбагас икатцаны, жәлар рдоухатцәкья аналартәахуа. Ғырбагас икартоит еиҳарак збызшәа ззымдыруа, ма иатәазымбо, рхы аладыркьяирц.

Ацсуа хҗы – ганкахьяла – иҗиоу асахьаркыратә литература хамоуп, ихамоуп убас ишыақәгылахьоу алитературатә бызшәа, иара убас хбызшәа хәынцқарратә бызшәоуп хәа хконституция иануп. Аха, рыцхарас икалаз, ақьяад иануп, аха уанза амч атам. Хинтелигенция

СССР Жәлар рдепутатцәа

рагырак, ахәынцқарратә чынуаа, урт ирҗыцшуа аҗар, зейлкаара мацү аҗырбацәа, ма ирыздырам, ма ирхәом, ма ирхәарцгы ртахым. Насгы, алитературатә бызшәа ззымдыруа, изтаху уи ала иззымыөуа, абызшәа идьруейт ахьззам. Избанзар, алитературатә бызшәа аҗыра змоу абызшәа ианормоуп. Ажәлар рбызшәа али-тература иахымскәа ианакәзаалак инаука бызшәан, иадминистративтә бызшәан изыкалом. Ацсуа бызшәа алитература абзоурала уи иазырхиоуп, аха анаукеи ад-министративтә уси алазгало хамам. Абызшәа инаука бызшәан, иадминистративтә бызшәан ианзыкамла, иназам.

Ацсуа бызшәа иназоу бызшәаны акаларазы, аханатә зхы апыка ыкәызхуа асахьаркыратә литература знапы алаку, ажәа зцу аказара хкқәа знапы рылаку, дара абызшәатцәақәа ракәзоуп. Егьырт, аеа наукақәак знапы рылаку, ахәынцқарра-административтә органқәа рганыхьяла, шамахазақ акәымзар, даарак азыхатцатцара ианакәзаалак иамамызт. Сара схаан мацара акымкәа-өбамкәа еитцхәаны ирыөхьоу ацсуа бызшәа аҗиара апрограмақәа баша ақьяад ианызлейт.

Ари аицш атагылазаашья аинтелигенция ракәым, амилат еиөнашоит, абызшәа здыруей иззымдыруей мааибуа, антагонизм ахь рхы архойт. Хәарада, абракагы ҳажәлар, хбызшәа ирхыргахьоу акатаклизмқәа ирыхкьаз рацәоуп, хылатцәкья азы ихарам, аха иаиаины ари аинерция баацсы нкылатәыми.

Ҳажәлар рҗы абызшәа рацәа здыруаз еснагь хатыр иқәын, аха урт рахь рацхья ихатәы бызшәа гылазар акәын. Иаагозар, ҳара хкультураатә еихьзарақәа ируакны ихацхьазойт абас инартбаан аурыс бызшәа ҳажәлар рҗы ахархәара ахьямоу.

Зегь дара роуп, зымца зхәыштәара иқәлашо идәылтдыз иоуп иахьцогы иақәшәо, иказтцогы иақәшәо. Ус акәымкәа, зышәқәа зегы аркны, зегы ырцәан, зышьтахь лашьцакакараза инзыжьыз, ихы ахьирхалак, цскы змам аҗба италаз диеидшуп.

Иара иҳатәеишьаз абызшәала ҳагәтыха анахамхәа, иаххылацшу икынза инаөзом. Ускан иары изы ари адунеи аҗы қаказам ҳара. Ус акәымкәа, хкыркы зладырхәхьыз ажәа гәтыхахәаган хҗы ишаатшәаз уа иөазойт. Уа ианөаза, уи ажәа абра, адгьыл аҗгы, аҗейцш амоуп.

Адуinei иахаанхайт ацсуаа хбызшәа – хабз ашәа, хацсы ашәа!

АПСНЫ ЗЕАПСАЗТЭЫЗ АСАХЪАТЫХЪЫ СЕРГЕИ ГАБЕЛИА ДИИЖЪТЕИ 80 ШЫҚЭСА ЦУЕИТ

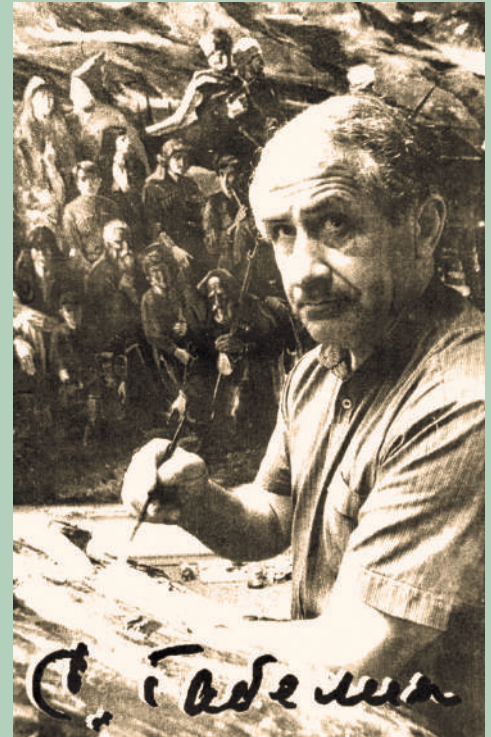
СЕРГЕИ МИХАИЛ-ИЦА ГАБЕЛИА

Сергеи Габелиа диит 1939 ш. Очамчыра араион Гэыц ақытан. Гэыцтэи абжъаратэ школ ағы аа-класск хыркэшаны, ицара иацитцеит Ткэарчалтэи абжъаратэ школ №1 акны. Аиҳабыратэ класскэа реы атцара аництоз ихазы избахъан асахъагыхра иеазикырц, убри акнытэ, 1957 ш. ашкол даналга ицара иацитцеит Николаи Табукашвили Акэатэи исахъагыхратэ студиағы.

1960 ш. инаркны 1966 ш. С. Габелиа Қарттэи асахъагыхратэ академияғы атцара итдон. 1966 ш. Ацсныка дгъежъуеит, Ацснытэи асахъагыхыщэа реилазаара анапхгара дрылахэхоит. 1972 ш. рзы Сергеи Габелиа Асахъагыхыщэа реилазаара анапхгағыс дахадыргылоит. Уи аусура кыршықэса даланахалоит, 20 шықэса инареиҳаны.

Сергеи Габелиа – жэлары дырсахъагыхыщэуп. Ирфеиамтэқэа ауаа зегы ирзааигэоуп, еилыркаауеит. Иара инапынтэқэа нижыит еиуеицшым ажанрқэа ркны: апортрет, апейзаж, абзааратэи, атоурыхтэ сахъагэеи реи.

Академия даналга ашьтахъа ағар атцара диртдон Акэатэи асахъагыхратэ цараиуртэғы, нас Ацсуа хэынтқарратэ университет ағы. С. Габелиа Ацсны деицырдыруеит сахъагыхыщэа иаҳасабала мацара акэымкэа, уаажаларратэ усзуык иаҳасаб алагы. Цсабарала ахзыргара зцэағамыз, хаталатэи ацэыргакэтца аиҫкааразы аамтэ мааиц хэа ипхъазон. Угэы иалымсыр ауам, уи аамтэ дахъаханымхаз иара.

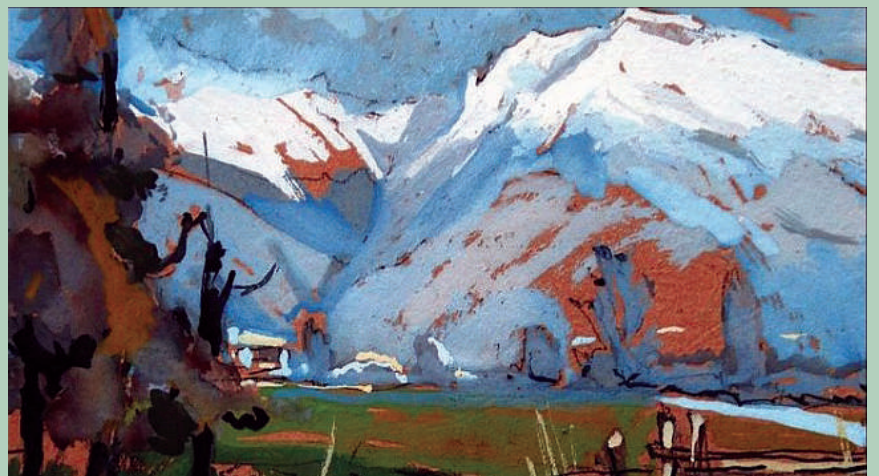
Амҳацъырра. 1974 аш.

Ажара. 1990 аш.

Касдеи Арстаа. 1970 аш.

Гэыцтэи ашьха. 1996 ш.

«АДСНЫ ҒАГАЛАНТӘИ АШӘЫГАҚӘА – 2019»

Октябрь 17 рзы Адснйтәи аҳәынтқарратә университет аҕны имџацысит VI жәларбжьаратәи арт-пленер «Адсны ғагалантәи ашәыгақәа – 2019».

Апроеқт аусура рхы аладырхәит 20-џык инареиханы Урыстәылеи Израили ркынтә асахьатыхыџәә қазақәа, иара убасғыы Адснйтәи Аҳәынтқарратә университет Ақазарақәа рыкәшеи А. К. Чачба ихьз зху Ақәатәи асахьатыхратә қарауртеи ркынтә артәџәеи астудентқәеи. Иаидкыланы иугозар, аплер аусура рхы аладырхәит зынза 70-џык ркынза асахьатыхыџәә.

Арт-плер аусура актәи амш аартын атқарадырра-практикатә конференция «Ғаамтазтәи ақазара – аметодология апроблемақәа» рыла. Иагымџацысит ауниверситет аконференц-зал мақ аҕны.

Арт-плер аусура мшқәа ирылагзаны асахьатыхыџәә рғааит Адсны еиуеицшым атыц цшзарақәа жәпакы: Ақәа, Афон ғыц, Гагра, азия Ритца, Мықәтәи ауахәама ухәа. Урт уақа асахьақәа мақымкәа итырхит.

Арт-плер еиғыркааит: Адснйтәи аҳәынтқарратә университет, Амилартә цәыргақәтәтә галереиә, асахьатыхыџәә жәларбжьаратәи реиғаара – «Адсны-арт».

Адснйтәи аҳәынтқарратә университет ақазарақәа рыкәша анапхгаџы, аплер аиғакааџ Нугзар Логәуә иажәақәа рыла, ари еицш аус амџацгара хықәкы хадас иамоуп асахьатыхыџәә ғарацәә, астудентқәа рқазара аизырхара, рқышәа ашьтыхра, рдыррақәа рхартәара.

Есааира рхыцхьазара иацлоит арт-плер иалахәхарц зтаху асахьатыхыџәә. Арзақалқәа аарышьтуеит еиуеицшым адунеи атәылақәа ркынтәи. Иаххәап, сынтәа иқан Зеландиә Ғыц, Нидерланды, Таиланд ухәа ркынтәғыы арзақалқәа. Аха урт арахь раара аиғакаареи авизақәа риура иацу ақәаматқамақәеи ирыхкьаны, сынтәа иалахәхартә алшара рмоуит. «Аха, хымқада, ғааны қарзыцшызауеит», – хәа азгәеитеит Нугзар Логәуә.

Традициала ишапу еицш, арт-плер хыркәшан аихшьалатә цәыргақәтәдәла.

Рақхьаза ақәны Адснйтәи аҳәынтқарратә университет аҕны жәларбжьаратәи арт-плер мџацган 2013 шықәсазы. Ауниверситет аҕны итәахуп уи аахысижьтеи имџацысуаз аплерқәа ркны итыхыз 100 инареиханы аусумтақәа. Иара убасғыы, Амилартә цәыргақәтәтә галереиәе икоуп жәа-усумтақ.

Алхас ЧХАМАЛИА

ФАЗИЛЬ ИСКАНДЕР ИХЪЗ ЗХУ ЖЭЛАРБЖЪАРАТЭИ АКУЛЬТУРАТЭ ФЕСТИВАЛЬ «АУАҘЫ ИГЫЛАРҘА»

Ацсны Акультура аминистрреи Фазиль Искандер ихъз зху Жэларбжъаратэи акультуратэ фонди рхацыркрала, хэышықэса уажэацхъа адунеи ағы еицырдыруа ашэкэыссы иқалақъ гэакъа Акэа еиҫкаан хдынцъуаф хъзырхэага ихъз зху Жэларбжъаратэи акультуратэ фестиваль «АуаҘы игыларҘа». Ари акультуратэ ныхэа есышықэса ицэырнагоит еиуеипшым аказаратэ жанрқэа рғы арғиамта ҫыцқэа. Сынтэатэи, аиубилеитэ фестиваль хацыркын Ацснйтэи асахъаҫыхымтатэ цэыргақэҫаҫағы. Арака иаартын «Фазиль Искандери уи икэшамыкэшеи» зыхъыз афотоцэыргақэҫа.

«АуаҘы иуаҫытэысатэра» ихадоду усны изыцхъа-зоз ашэкэыссы ицстазаараҫы имацҫымызт икэша-мыкэша иказ, аамтак ицаныз, зхатара иныруаз, иара убасгы идунеихэацшра зныруаз ауаа. Афотосахъа – ацстазаара аҫоурыхтэ дақъак иаҫызоуп. Афотоцэыргақэҫа «Фазиль Искандери уи икэшамыкэшеи» ағы ахэацшҫаа идырбан аинтерес ду зҫоу, зхатэы ҫоурых змоу афотосахъақэа.

Фазиль Искандер ифонд аиҳабы Шьазина Агрдҫа лажэақэа рыла, ари ацэыргақэҫаҫағы еизгоуп шамахам-зар цыаргы ирымкыцхъыц, иуникалтэу, аинтерес зҫоу афотоқэа. Актэи азал ағы иубоит Фазиль Искандер

иҫара ашықсқәа раан икәша-мыкәша тзыртәауаз ауаа, игәакьацәа, иыызцәа, ацсуа шәкәыџџәа. Аџбатәи азал аҫы ицәыргоуп ашәкәыџџы ихатәра шықәсқәа раан иааигәа иказ ауаа, иыызцәа, адунеи аҫы еицырдыруа ашәкәыџџәеи иарей рфотосахьақәа. Иара убасгьы уи шәкәыџџыкиахасабала имазадунеитәзхатәрааазырпшуа афотоқәа. Аинтерес атҫоуп уи ицшәма цхәыс Антонина Хлебникова-Искандери иарей ртаацәара 50 шықәсхыцтра иазкны ирзыруз ачара акнытә афотосахьақәа.

Адокументалтә хырхарта змаз аиубилейтә фестивалы иацтан ахәылбыҫа Фазиль Искандер ихьз зху Аурыс драматә хәынтқарратә театр аҫы идырбаз Ибрагим Чкадуа ифильм ала. Асцена ашкә иаацхьан афестивалы аиҫкааџџәа – Акультура аминистр Ельвира Арсалиацхә лыкәгылараҫы иааркьаҫы еиталхәеит сынтәа рацхьа-затәи зиубилей азгәазто акультуратә фестивалы атоурых, Шьазина Агрцхә ахәацшәа ирзаалыртит иааиуа аџбатәи афестивалы азы иазцхьагәатоу аусмәацгәтәкәа. Афильм иалагаанза ахәацшәа идырбан афестивалы хәышықәсатәи аусура аазырпшуа акультура аминистрра иазнархиаз аролик.

Арежиссиор, ажуриналист, афотоҫыхы Ибрагим Чкадуа иреиаратә мџа ашьақәгылараҫы иатцанакуа ра-цәоуп Фазиль Искандер ихатәрей иреиарей. Ашәкәыџџы ду изкыз уи рацхьатәи ифильм тихит 2003 шықәса рзы. Сынтәа, ари афестивалы ахәаақәа иртагзаны, ахәацшәа идырбан «Ацстазаара амш, мамзаргьы Фазиль Искандер» зыхьзу арежиссиор ахцатәи ифильм.

Аиҫцәажәарақәа, агәаанагарақәа, агәтахәыцрақәа, аказа ду изы ажәа, Ф. Искандер ибжьы – афильм аҫы иаарцшуп ауааҫы инарцәуланы дзырхәыцуа, ихшыџ-рцгаоу, иагьцыршыагоу реиаратә дунеи дук. Уи гәа-хәарала издызкылаз, згәалакарагьы шьтнахыз ахәа-цшәа акыраамта ргәаанагарақәа еибырхәон атеатр афоие аҫы.

Афестивалы аџбатәи амш азы уи алахәцәа, Фазиль Искандер иажәабжь «Алагамта» аҫы иаарцшуп ахтыс еиҫашьақәыргыло, Акәа агаҫакны еиҫархәит ари амш азы чыдала иаздырхиаз аевкалиптә еиҫахатәкәа. Дарбанзаалак уи ақция иалахәыз уи инатон агәыхыт-хыцтра изтоз, итоурыхтәу хтыс бзиақ дшалахәу изырныруз ацәаныррақәа.

Ашьыбжьышьтахь афестивалы фырхацәас иамаз асахьаҫыхыџџәа қәыпшәа ракәын. Традициала цшы-шықәса раахыс Ф. Искандер дахьныкәоз ахәычбаҫа ахыбра, иахьа Акәатәи ақәыпшәа Рыџны аҫы имџа-цысуеит аконкурс «Ахарзы». Сынтәа ари аконкурс рхы аладырхәит Акәатәи асахьаҫыхратә школқәеи астудиақәеи рцәџәа. Есышықәсеицш сынтәагьы ари аконкурс азбаразы иалхын зыпрофессионалтә дырра хараку, апышәа змоу ажиури. Сынтәатәи афестивалы «Ауааҫы игыларта» ацхыраара азыканатҫеит Ацсны рацхьатәи амобилтә еимадара «АКВАФОН», аинфор-мациатә партниорра азнауит «Ацсны-Спутник».

Аиубилейтә фестивалы хыркәшан уи аиҫкааџџәеи асахьаҫыхыџџәа ҫарацәеи рзеицштә фото аицтыхрала.

Абзиараз, афестивалы!

ҫаанбзиала, афестивалы!

ЧИК

«Владикавказтәи аексперименталтә киностудиа» ихнаркәшеит Аҗсны имѡа-җысуаз, Ф. Искандер иажәабжьқәа рыла «Чик ихәычра» захъзу афильм аҗыхрақәа. Еицырдыруа ашәкәыѡѡ ду 90-шықәса ихыӀра иадхәалоу ари апроект адгыларә аналҗеит Урыстәыла акультура аминистрра. Арә-жиссиор Аслан Галазов 2020 ш. апрокат ахь инеираны икоу афильм аҗыхрақәа шы-мѡаҗысуаз азы иихәаз:

– Ф. Искандер, Чик ихәычра иазкны ииѡхьоу ажәабжьқәа иреиғъзоу адунеитә литературахь иатданакуеит. Урт ирытцоуп хәамтазтәи ауаѡы зыда цсыхәа имам алахҗыхра, алаф, аоптимизмра, акәығара.

Жәахәарада, сара хықәкыс исымоуп Искандер егьырт ирҗеиамтақәагы аекран ахь анагара, аха Чик изку ажәабжьқәа – цыашьахәуп, иухәар ауеит урт жәабжьла еиқәыршәоу романуп хәа, мамзаргы поемоуп хәа. Чик изку ажәабжьқәа хазы-хазы иугозар инагзоу, ихартәау рҗеиамтақәоуп, аха иааидкыланы урыхәацшуазар, сахьаркырала ихартәаууп. Афильм асценарии шықәгылоуп цшь-жәабжьк шыбатас икатданы, сара сеазысшәеит, убартггы ихатәау акны рыкатдара.

Фазиль Искандер илшоит инартцауланы ахәычы идсихология, ихатара ашьақәгылашья аарцшра, дарбанзаалак ауаѡы, дзакә милатзаалакгы, иарбан қәразаалакгы имоу, Чик дзықәшәо ахтысқәа рҗеи иара иидыруа, игәы ззыбылуа акы рнимбаалар залшазом. Убри иабзоураны итаххраны икоу афильм ахәацшцәа рхыцхьазара рацәахоит хәа агәаанагара хәмоуп.

Чик ихәҗсаһыа еиднакыло, иқәыцшуи ишәһыоуи ахәацшыөцәа адзыцхәало ацәәсақәа иреиуоуп аамстәшәара, ацәиккра, ахалалра, аиашатдабырг азхьрей, уи ашьақәыргыларазы агәымшәареи. Чик даараза ақтуалра ицоуп.

Чик – ганкахыала дхәычуп, дцәиккуп, даеаганкахыала – зегы збо, акгы зафымшәо философуп. Чик ироль наигзоит Цулукия Давид.

Ацсны даара пату ақәуп акультура ахата, акиногы чыдала иазыкоуп. Акыс, афильм тахуан Фазиль Искандер иажәабжьқәа рыла, Ацсны уи лымкаала изыкоуп. Хзыҗәәажәоз зегы, Ацсны акультура аминистр Ельвира Арсалиа лоума, уи лхатыцуаө Батал Кобахиа иоума, Акәа ақалакыи ацсуа қыта иаланхо ауаацсырей роума, даара ицханы хрыдыркылон, ирылшоз ала ацхыраара хартон.

Атыхрақәа ирылахәыз ақтиорцәа реиҳарафык Ацсуа драматә театр, Аурыс драматә театр, Аҗар ртеатр ухәа ахатарнакцәа роуп, иара убас Ацсны ашколқәа рцәацәеи атеатртә студиақәа ирылахәу ахәыцқәеи роуп. Икан иара убас ақтиорцәа Владикавкази Москвечи ркынтә. Афильм асахыатыхы – ақәыргылаө – Гарри Дочиа. Уи ицхраауан Темыр Хәцымба, Виачеслав Лордкипанизе, Москватәи асахыатыхы Лена Нарскаиа, Владикавказынтәи – Тигран Каитмазов. Акостиумқәа рсахыатыхы – Диана Допуа. Хәызмам ацхыраара халтеит афототыхы, аоператор – Наала Аәзба.

Атехникатә гәыц аоператорцәа, абжыи антәацәа, алашара аус адызулоз, атехника знапы ианыз, аәбатәи арежиссиор ухәа реиҳарафык Москватәиқәан. Арежиссиорцәа, ақтиорцәа, агрим, адиреқция ухәа Владикавказтәиқәан. Уацстәылеи Ацсни, Москвечи акиномотографистцәа русеицура иалтшәахеит аилартәа бзиа.

Адуinei ағы еицырдыруа ашәкәыөөы ду Фазиль Искандер 90 шықәса ихытра иадхәаланы «Чик ихәычра» захызу апроеқт аеалархәра хреспубликақәа рыхыз ашьтыхра акыр иацхраауеит.

АУСЕИЦУРЕИ АИБАРБЕИАРЕИ

Сынтэа Санкт-Петербург им-аапысуаз VIII Жэларбжыаратэи акультураатэ форум акны иалахэын Ацсны Ахэынтқарра Акультура аминистрра аделегация Эльвира Арсалиацқа нацхгара зылтоз. Аделегация иара убас иалахэын акультура аминистр ихатыцуаа Батал Кэабахыиа, Акультура аминистрра азинтэ Кэша аишабы Ирма Цэеипцқа, ауаажэларра рыгерымадаразы аКэша аишабы Сариа Маршьанцқа, Ацсны Аминистрцэа Реилазаара аусзуацэа.

Афорум иакэнаганы адунеитэ аазара змоу культураатэ хтысны ицхызоуп. Уи иаднацхыалоит зыкыбыла акультура аекспертцэа адунеи афацэқэа зегы ркынтэ: атеатр, аопера, абалет еицырдыруа артистцэа, арежиссиорцэа, амузыкархэаацэа, ауаажэларратэ усзуацэа, амчреи абизнеси рхатарнакцэа, академиятэ еилазаара. Афорум тема хадас иаман «Акультураатэ кодқэа аглобализация иацнацэ атагылазаашыақэа раан». Афорум еиқыркааит Урыстэылатэи АФедерация Анапхгара, Урыстэылатэи АФедерация Акультура аминистрра, Санкт-Петербург Анапхгара.

Афорум аамтакала х-хырхартакны иеиоит. Акультура еиуеицшымы ахырхартақэа рыспециалистцэа азэлымхара артоит итбаау аусуратэ программа. Афестивальтэ программа ахэаақэа иртагзаны имаапысуеит акультураатэ усмаацгатақэа Петербург ақалақыуааи уи асасцэеи рзы. Аусуратэ еикэшэара иацнацэоит иманшэалоу атагылазаашыақэа еиуеицшымы акультураатэ проектқэа ралартцэареи аиқэшахатрақэа ратцафреи рзы.

Афорум иадоу аусмаацгатақэа: Эрмитаж аштаб хада, Урыстэылатэи аетнографиятэ музей, Ацэыргақэтатэ зал хада «Манеж». Аха урт рнаасангы афорум аусмаацгатақэа традициала имаапысуеит Петербург ақалақыуааи асасцэеи бзиа ирбо егырт акультураатэ хыштыарақэа ркынгы.

Ноиабр 14 рзы VIII Санкт-Петербургтэи Жэларбжыаратэи акультураатэ форум ахэаақэа иртагзаны Урыстэыла АФедерация акультура аминистр Владимир Мединский Ацсны Ахэынтқарра акультура аминистр Эльвира Арсалиацқаи рнапы атароит аиқэшахатра «Урыстэылатэи АФедерация Акультура аминистрреи Ацсны Ахэынтқарра Акультура аминистрреи 2020–2022 шықэсқэа рзы русеицура апрограмма», иара убас 2020 шықэсазы аусуеицураз аплан.

Знапы атароыз аиқэшахатра анааа ихэаақэанатцоит ахэынтқаррак – Урыстэылеи Ацсни рыбжыара акультураатэ еимадарақэа рырфеиара. Аплан инақыршэаны ааганк ирылшо зегы картцоит еиуеицшымы амузыкатэ, атеатрэтэ, ацэыргақэтатэ проектқэа реиқыкаареи рымаацгареи рзы.

Акультураатэ сезонқэа ирыбзоураны хара ихамоуп алшара ацсуа милаттэ культура хтыыла ахэааньрцэ азыргара. Даеа ганкахыла, есышықэа Ацсны иацауеит еицырдыруа урыстэылатэи акультура аказацэа, еиуеицшымы аказаратэ коллективқэа. Урт Ацсныка раара ианакэзаалак хтыы дуны икалоит.

2019 шықэсазы Акультураатэ сезонқэа ахэаақэа иртагзаны имаа-

цган еиуеицшымы аказаратэ хырхартақэа змоу аусмаацгатақэа: Маи 30 рзы Ацсны Ахэынтқарра аделегация алахэын XXI Жэларбжыаратэи афестиваль «Интермузеи – 2019». Ари адунеи зегы акнытэ апрофессионалцэа еизызго иреиқырзоу музеитэ форумуп. Ацснытэи аделегация изныкымкэа рхы аладырхэхеит ари афорум; сынтэа Ацсны Ахэынтқарра Ахымцшымыра Азхатцара Амш азгэатара аены традициала иахтааит Л. Зыкина лыхыз зху Ахэынтқарратэ академиятэ аурыс жэлар ансамбль «Россия»; сентябр мзасы гастроль хасабла Ацсны иацааит Чехов ихыз зху Москватэи асахьаркыратэ театр. Агастрольқэа маапысит Ф. Искандер ихыз зху Аурыс хэынтқарратэ драматэ театр акны. Ахэацщэа идьрбан аспектакль «Пролетный гусь»; Иара убас сентябр мзасы Москва Чайковски ихыз зху аконцерттэ зал акны имаапысит Ацснытэи Ахэынтқарратэ хортэ капелла агастроль дуқэа, имаацган акапелла аконцертқэа Тула ақалақы акны; Сентябрь мзасы, Ацсны Асахьатыхыацэа Реидгыла аиубилеи инақыршэаны, имаапысит ацсуа сахьатыхыацэа рацдамтақэа рцэыргақэтэ аартра Урыстэылатэи астратегиятэ тцаарақэа ринститут акны.

Ажэакала, Санкт-Петербург им-аапысуа VIII Жэларбжыаратэи акультураатэ форум, Ацснытэи аделегация аеалархэра, иаанартуеит еиуеицшымы аперспективақэа, жэларбжыаратэи акультураатэ еимадара аизырхара аус афы.

АДОУРЫХИ АЦЕИЦШИ АЦСТАЗААРА АЦАКЫ

Нодар ЧАНБА,
Ацсны жэлэр рартист,
Сеултэи университет апрофессор

А дуней ахынзаназаазо, ана-ара иуахауеит ауаа аамта ццакуа иалагеит хэа рхэо. Аамта ццакуашэа хзырбо ацстазаара атемпкэа роуп. Иахья амузыкакны Аллегрогы даеакуп 18 ашэ. иафырпшны хэхэацшуазар. Аамта хаттамхарц азы хэхшыөтцакгы ласызароуп, ус анакэымха, астагнация хтанархоит. Хара хдеицш хазтагылоу аамтеи ихаөсыз аамтеи ирхыцшуп, урт реидхэаларазы хэхшыөтцакгы ирласны аус ауазароуп. Ари аццакра аццаразы Ацстазаара зырфеио – Адоуха ыказароуп. Арцафы иакэзар – иматэар ацсы ахатцара дацэымшэароуп, атцарауаө – итцараадырра, ахэынтқар – ажэлэр рус, убаскан хатстазаарагы ацсы ахалоит, доухала итцаулахоит, ихаракхоит. Хара зеггы ацстазаара иазыкэцо, аказаара иазыкэцо уаны мацара акэымкэа, Ацсы зхоу, доухала ишыакэгылоу Уаны хкалоит.

Дарбанзаалак ацстэра иалтны иааз ауафы азтцара изцэыртцуеит: «Хыкэкыс иамои ацстазаара? Ццакыс иамои ацстазаара?» – хэа. Зхатэ усқэа рзы мацара зыцсы тоу ауафы, егырт уи ахынзарпырхагоу иазымхэыцуа, убри мацара иашьтаз, ацхьабазаратэ уафы дахынзакоу акароуп дахыкоу. «Хабдуцаа ишыкартоз еицш», – хэа атцатцгэы есқынгы ухы иузархэазом, уи есқынгы ииашоуп хазхэазом. «Ацсы атэылакны» инхоз хабдуцаа икартоз зеггы вба узамто икартозтгы, иахья «Цьанат Тэылакны» ханхозаарын. Иарбан традициазаалак иара алагамта амоуп. Уи хабатцаа Анцаа имөа иананыз акэу, Анцаа ицэхьатцау ианалага акэу, ианиз ахэара удаоуп. Ааи, иуадаоуп, аха хара хаказар хтахымы, хаказаразы Анцаа илцха хамазар ауп. Ас уаха калашья амазам, абас еицш икоу Амөа ыказам. Хара, ахышкразы чыдала идырлашэыз атцыс изыкэтэоу алаба зыртрысуа ззымдыруа, хайцшеит. Илашэу иоуп ари адгыл афы шака рыццара ыкоу зымбо. Фнытцкала хлашеит, хгэатцакэа жэпахейт, шөфыла афарацаа ахьтахо машэырла ишыкамло хзеилымкаауа ақынза, цстазаароуп хэа иззыхацхэазо, иахья хазлоу аилафынтра, ахаос иалаз ицоит урт.

Хара хнапала иаххаз акацкэа хрыланахалан, анаркоманией машэырла атахаракэеи ирыхкыны икало арыццаракэа, ацивилизация иацуп, уи иачыдаказшьақэоуп хэа ихадахкыло халагеит, хатстазаара зеггы рыццарак

акынтэ даеа рыццарак ахь ииасуа, аамтак итазо икалеит.

Хабдуцаа ркынтэ иаауа – Ацсуара акнытэ еица хра злоу зеггы ааныжыны, анцаа иитакым, итцакыдоу, логика зтам ацкаракэа хрыкэныкэоит. Шэхэацш, аныхэаракэа шымөацахго. Иаххэап, «Ацуныхэа». Ари атцас ала иныхэо изнапык акны агэи агэатцэеи икызароуп, егы инапакны афы, уи ада Анцаа ари иныхэара идимкылошэа. Аныхэаө иныхэара ашьтахь, уи анихэоггы иааицмыркыазакэа ацэажэаракэа цоит, акрырфоит, акрыржэуеит. Арыжэтэ анаөс есқынгы иакэқэам рхэо иалагоит, еицарак абзиа иалацажэазом, ажэа анеимаркуа убап, ататын иахо дубап. Абри «атцас ақэныкэара» ахьзуп. Цасқэак, хэарада, еицакны ххы иахархэоит, егырт – анцаа дхазымтцо ишыакэдыргылеит. Шэышыкэсала хабатцаа «Анцаа агэи агэатцэеи идырбон», нас изимбои ари Иара?! Абри акара рыццара зыкалеи – аибашьракэа, ахтэаракэа, атахаракэа? Анцаа убри акара ддуззоуп, иага кахтаргы, ипримитивтэу уи хөазара ақынза дахзылбаагазом. Атцас хымдыррала ақэныкэара иашазам. Ацэгэеи абзиен, аиашей ахэхэеи реилыргара, иөаз амахэтэкаа рыхтэара, «шэыр фэамло атцла» ахтэара аамта ааижытеи акырцуеит. Анцаа, хара змам ацстэы ашыакатэарагы, уи агэггы, агэатцаггы итахым, Иара изақкуа хгэи хатци роуп дыззыцшу.

Исгэалашэоит, Пицундатэи аныха ааигэара ацсуа интеллигенция ахатарнакыки сарей хайцэажэара. Атэылакны икоу атагылазаашьязы игэы намзо ицэажэара атакс, ауаа Анцаа дхартцозароуп, убаскан апролемакэа рызбара еица имариахоит хэа иасхэеит. Иара уи идимкылакэа, «Дхартцозароуп» иаанагои?» хэа дсатцааит. Сгэаанagara иаццаны, ахэынтқарра харгылозар, анцаа дхазымтцо рымацарала уи калашья амазам схэеит. Ахэынтқарракны аиөкааракэа (аинституткэа) зеггы аус руазароуп. Ацэгэоура акатцараан цьоукы азакэан иааннакылоит, егырт – раазара, даеа цьоукы – Анцаа ихатцара. Абас икоуп ауаа рыцстазаашья ахыбзиоу атэылакэа зеггы рыкны. Алхразы ахақэитра узто азакэан ала, сзацэажэоз ауафы иихэо шиашоу еилыскаауеит. Иацыстдарц истэху акызатцэык ауп, ацеицш рымазарц зтаху ажэлэркэа Анцаа дхартцозароуп, егырт ус иказар

ауеит, дхарымтдалаит. Ҳара лассы-лассы – «Анцәа зегъы идыруеит» ххәоит. Ааи, ус ауп, аха Анцәа ацтәзаара анхәтәеишьо алхра азин ацтәны иҳәитоит, ҳара есқынғы икаутдар зуа, икаутдар зымуа, ацәгъа абзиа хәа еилырганы ххәыцлароуп. Шәарей ҳарей ҳауп изызбо хтәыла уатцәы знапакны икало, амчхара иафәыгәыхәауа, амал ихнахыз, ацәгъоуцәа ракәу, хәызмам мазаратас хажәлар еиқәырханы иааргоз Ацсуара Ашәахәа ссир згәафәы ифәымцәаац ракәу!

Адуней иқәу ауаа зегъы акы агәра ргоит. Цьюкы Анцәа дхартцоит, егъырт анаука, ахдәтәиқәа – ацара, икоуп акгы агәра хгазом хәа агәанагара змоу, аха уигъы гәра-гароуп...

Анцәа ихатцара зегъы рзы мчыла акәымкәа,дсабарала икалароуп, дсабарала абыс иуоуз изыказаашьа Иеицшза-роуп иара. Ари ззеилымкааз ауаа, иага дырра роургы, зегъы ианреигъха, акультуратә цяр ирхәтарнакцәоуп, уаха акгы. Динда ауафәы дзыкалазом, уи иара идыр изымдыр. «Ацстәгъы динк амоуп» – рхәоит ацсуаа. Ари изакәшахәтхом ацстәы ахдырра амазам зхәо, гәынхәтцы-стала мацара ацсы тоуп хәа изыцхьазо. Ҳара, ацстәкәа рыцсабара акәым, дара ауаатәыцса закәу еилырганы ихамазам. Иреихәзоу аформақәа фәиаразы иреитцәзоу аформақәа ахамеигзара Азакәан иқәныкәоит, аминерал-қәа, атциаакәа, ацстәкәа, ауаа, анафс хыхь икоу Анцәа – дасу ифәытқалатәи аканонқәа рыла дыкоуп, ҳара хәхдырра уи акнытә ахәтә хәычзак ауп зеилкаара алшо. Адин – ауафәытәыцса иаикәыршаны икоу азыказаашьас имоу ауп тқакыс иамоу.«Сыла иабо ада акгы агәра згазом» хәа ирхәо поезиатә цәахәоуп, уаха акгы. Агәы шхәзтоу азы агәра хамгои, иара хбазом аха. Ааи, уи хныруеит. Аха хгәы мацароума?«Сцәа иадыруеит...», «сцәа иалашәеит...» зым-хәацкәа икада?!

Адин – арахь хазышьтызы ҳарей ҳаимадароуп. Ажәлар рыкны ари аиладара есаaira иуашәшәырахоит, зны-зынла ифәхтәоит, ускан ажәлар ишабалак, инерциала, иахынтәауазы, хытцхыртас иамоу азы адыррақәа рыма-замкәа атқасқәа нарыгзоит. Адини атқаси реиладара атәы азымдырра, атқла адацкәа шамоу шазымдыруа еицшуп.

Ацәыртцәкәа зегъы адин шьатас ирымоуп, алеишәа-гъы убас.

Аха ламыс змоу, иаазоу ауафәы аамысташәа ҳаам-тәзтәи ахәынтқарра аилкаарақәа рыла, уи аканонқәа еилазымго иоуп, даеакала иаххәозар, аполиция ацқара-қәа, атахрақәа ирықәныкәо иоуп, ас еицш икоу агәанагарақәа ауафәы иказшьатә чыдарақәа ауаа-жәларра рзы ихәартәхоит хәа иахәацшзом, уи ҳасаб азырузом. Бахтала, хырхәрала, уафәшәрала ахәын-тқарра алеишәа ашьақәыргыларала алшазом. Бцяр хадас икоу – аламыс, алеишәа ауп. Уи демократиала, «жәлар рымчрала», «социализмла», «коммунизмла» иузыцсахзом. Ҳара иаабоит шака ифкны ирылалаз адемократиа гәыгьртас измоу ацсра, ацәгъа-мыцәгъа аихаҳара иафәу тәылақәак имфәырго ипатудоу, ицәа-хцәыфароу аусура амәхак. Хазхартцоит хәа урт рзыцшра, унапы еитцыхны ауафәжыфаф имтцоукыр иафәызоуп.

Ҳара цейцш хәзто хәзхатцара акәзам, рацхьа иргы-ланы ххы азхәтцароуп, ххы агәра хгароуп. Хазустцәоу, апланета агеографиякны абри атыц ззаанахкыло

хдырроуп. Ацацха нахьхы цьара иказам, уи ара икоуп. Иахьзугъы – Ацсуароуп.

«Ирфәиатәуп» аиазаара иафәу абызшәа, уи ахала аиазаара иафәзам, уи уашәшәыроуп, абызшәа мацқәа ирызку ибзамыкәу агәанагарақәа инарықәыршәаны. Абызшәа аиазаара иафәуп избанзар ҳара зегъы, шамахамзар, уи ашьра хәфәуп. Ацсуа бызшәа еиқәырхәтәуп, арфәиара акәзам иаҗаху. Абызшәа арфәиара апрограма акәым, «ацсуа бызшәа иқәырхара» апрограмоуп иаҗаху! Егъыс, аҗба азаакәрыларала ианалага, афәнытқка уи ашәра иафәыз хреицшуп.

Ахамеигзара азакәан ала, Ацсы Атәыла ацсы зегъы нтыркәкәаны егъыртә ажәларқәа ирнаҗазар урт рыр-фәиаразы?! Ишдеилкаатәу абри атәыла аматцүра аиура, ацацха, аресторан аргыларала, БМВ аахәара ахьауа тыцуп хәа иахәацшуа ауаа? Абри зегъы – Ацсы Атәылакны имфә-цысуеит. Ари баша ацсшьафәцәа ржьара азы акәзар, азы-ргаразы кыдфәыларала мацараны иказар? Ишцеизыкоу абра имфәцысуа зегъи Ацсы Атәылей? Мамзаргы ари зынза-гъы иара акәымзар шьтә, анцәа ахьзгъы ицсаххьазар?

Зны Таиланд саннагаз ауп, атурбиуро ахь хфәнахәеит исыниаз америкатәи хатқакы сарей. Иара иаразнак Урыстәыла дәзтәауа далагеит, саргы исгәа-цхазаны аурыс культура ҳаракы атәы изеитәхәара сеы-назыскит... Атурбиуро акны хнеит. Сахынтәааз анеи-ликаа, аматцүрауафә ааигәа Урыстәыла дшыказ атәы ихәеит. Нас ишәгәацхама хәа санитцәа, «Ааи, зегъы, ауаа рыда», – ихәеит. Даара сгәы сыхьит, аурыс гәаартра атәы ухәа акы схәақәеит, ииашаны изеилымкаазар калоит хәа, аха ари аицәажәара гәынамзarak сгәафәы усгъы иааннажьит. Сара уажәы-уажәы Бангкок атурбиуро сгәа-лашәалон, абас еицш ацсуаа рзы ирхәо Анцәа иумхәан хәа сазхәыцлон. Аха ирхәеит! Ааигәа ацсшьафәцәа рахьтә азәы «абас еицш ицшзоу атәыла ацсуаа ишцаранахеи» хәа аххәақәа рышәкәы акны ианитцеит хәа сархәеит. Ари угәы иалсыр калоит, ус акәзам ухәап, аха ари зхәаз итабуп хәа иахәаны, ихәмоу ацшзара хәцсахартә ххы амфәц-гара ҳалагар еиха еигъуп. «Ҳара, бзиа хәзбо рымацара ракәымкәа, хәзшәиуагы, хәзтәхугъы, иҳақәызбогъы итабуп хәа раххәалар ахәтоуп», – хәа сгәы иаанагоит, избанзар, ари зегъы ацсабарей ҳарей хәишьашәаланы, хәинааланы хқаларц азы иҳацхрауеит.

Аиаша ухәозар, ҳара иахьа икахтцәо зегъы хәбацәа ахьықәынхоз Ацсы атәыла ишцәзыкоу, уи ишцәдхәалоу? Аха ҳара хәдгъыл акны анхара, антцыраҳақәиҗыртәуамызт, хәадырбуамызт, убри ауп х-нызқьфык рыцтәзаара ақәтцаны ахы изақәитәхтәыз. Иахаххәаараны икои, риашашьас иахтәи иахтәауа ацсшьафәцәа – Ацсы атәыла иашьталаны иаауа ахьдырхәуа. Ари Ацсы атәылакны имфәцысуеит. Ари зегъы закәанума, мамзаргы Ацсы атәылакны уафәра тцам азакәанқәа аус роуоу?

Атәыла – географиятә еилкаара мацароума, уи доухала ифәиаразы акәзәми агеографиятә тқакы заиузгъы?!

Иахьатәи Ацсны атагылазаашьа пхьака хзымго, адоуха иацәыхароу амфә ханылеит хәа ауп иахәо. Шәааи, нас Аублаа хәдгъыл ахь ихынхәанза ифәкаара аҗахтәп «Акәыгәцәа рхеилакгы» уи иалатцаны, аполитикакны акәымкәа, Доухала ахеиқәырхара амфә ханылап.

2010 г. декабр 31, №5

Валери АХАШБА

ЛЫХНЫТЭИ АНЫХАБАА

Арт амшкэа рзы, Ацсны Асовет мчра шыақыгы-лейжытэйи 60 шыкэса антца, абри аныкэа милат ныкэаны ианазгэахто аамтазы ихэарта дуны икалоит ацсуаа ртоурых ашка ахьяцшра, изнысыз амөө удаа аныцшыллара.

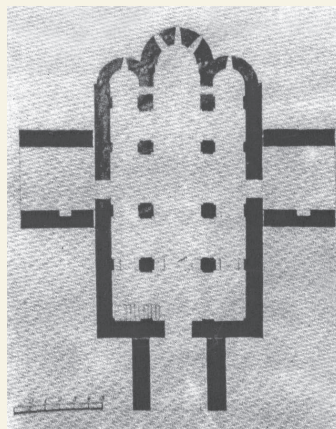
«Икэасхьюу – икалаша ианцэахэуп» хэа ацсуаа ажэацканы ирхэоит. Итцабыргытцэкыаны, иаагозар атоурых, ииасхьюу аамта мацара иузадкылом, уи, хэарада, иахьатэйи уатцэтэйи аамтакэа еидызкыло факторуп. Ацсуа жэллар ртоурых тцара-еилкааратэ блала уахэацшуазар, иумбарц залшом уи адац-пашэ азкыышыкэсакэа ишрыларсу, амехак акэзар, Кавказ, Азия Мац ухэа атэылакэа акыр ишрылахэу. Ацсуа жэллар знысхьюу атоурыхтэ мөө хнанцшылар, ихамбарц залшом абжьаратэйи ашэышыкэсакэа раан ирымаз аихьзара каиматкэа. Ишдыру еицш, заатэйи абжьаратэйи ашэышыкэсакэа раан ауп милатшьтралла еизааигэаз ажэлларшьтракэа реилатцэара иабзоураны еизаку ацсуа жэллар анышыақыгылаз. Абарт ашэышыкэсакэа рзоуп ацсуа хэынтцаррагы аныкала. Аха ацсуа жэллар ртоурых аструктура еиднакыло атематика даараза итбаауп. Уи иатцанакуеит ахронологиатэ лацшхэаакэа акыр иртытцау абазаратэйи, аекономикатэйи, адоухатэйи апроблемакэа рацэазаны. Урт, акы атцкыс акы еихауп хэа еиемырцшкэа, иазгэахтар хтахуп, иахья еицш, икэасхьюу аамтакэа раангы аидеологиеи акультуреи ажэллар рдоухатэ бзазарац даараза акрызтцазкуа атыц шааныркылоз. Иара акультура ахата ами нас ажэлларкэа ртоурыхейара ахэаакэтцара азызуагы! Ускантэйи аамтазтэйи аказара аазара зныцшуа акульттэ архитектура акэзар, ажэллар рдинтэ тагылазаашья адагы, рекономикеи ридеологиеи зныцшуа факторуп. Абасала уахэацшуазар, абжьаратэйи ашэышыкэсакэа раантэйи Ацснэтэйи архитектуратэ бакакэа ацсуа жэллар рыбзазара-культуратэ тоурых атцараафы высшьа змам факторкэаны икоуп.

Ишдыру еицш, шамахамзар, Кавказ амраташэарахьтэйи ажэлларкэа зеггы рааста, ацсуа жэллар ртоурыхтэ бзазараафы акульттэйи аибашья-хыкхаратэйи ухэа убас атынчхаратэ цакы змаз аргыллара заманакэа раццара рылшеит. Урт абакакэа наукала итцанааны ацсуа жэллар ртоурыхөөраафы иахьынзахэтоу ирыхцэажэазам. Ацсуа жэллар рказаратэ тоурых атцара аганахьяла урт абакакэа рзаатгыллара, хэарада, иахьатэйи ацсуадырра апроблемакэа рфы атцак ду амоуп.

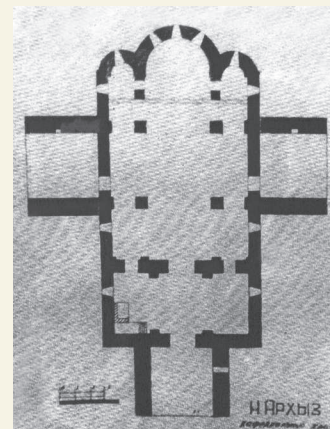
Атоурых атцараеи аказарадырратэ анализи рацэак хэерылахамгалакэа, хэааатгылар хтахуп абжьарашэышыкэсазтэйи архитектуратэ бакакэа ирылукааша Лыхнытэйи аныхабаа. Лыхнытэйи аныхабаа гылоуп Лыхны ақытан, Лыхны аштэафы. Ажэытэза ари ацацэ иатцанакуаз атыцкэа хьзыс ирыман «Бамборатэйи афыкэ» хэа. Заатэйи абжьарашэышыкэсазтэйи ахсаалакэа излархэо ала, жэытэнатэ аахыс арака инхон

ацсуаа, ртыцхьзгы «Ацсуа зхытцырта» хэа иашьтан. Ацсуа зхытцырта акынтэйи имөөацсуан Ацсни, Азия Мацци, Бырзентэылеи рыбжьара аилахэаахэтракэа. Арахьынтэйи иргон ахэшьара хэракы змаз бамборатэйи афы, ашыц, аць, ахья, ацха, аласа, араццла, ахаш (амармалташь) ухэа убас итцеггы. Зызбахэ хэмоу адэеиужь каршэра шьтоуп х-зиаск рыбжьара – Мчышь, Хыцста, Аацста. Арт азиас хэычкэа рхы ытцырхуеит иааигэаны игылоу ашьхакэа ршьапаафы. Азиаскэа шэышыкэсала итцызэзааны иааргоз анышэ иабзоураны ишьталеит ичашэу адэеиужь акаршэра. Агааа инаркны ашьхакэа ркынза ишьтоу адэеиужь имөөахыкны иакэшоу ашьхакэа ирылхэхэоит Ах ибахэ. Азиаскэа еизыкэа иааргоз ахаацэ, ахаса ирыбзоурууп ацэкэырца иазымзэзэоз, фыбгара зкэым, амшын агэы иналахалоу ацшаахэа хыкэ акаларагы. Ари афыкэ, мрагыллара аганахьяла, амзааа агэы еицш, итыфааны иаанахэеит амшын азхытцразы иманшэалоу афышэт. Аракатэйи адгыл чашэ акааарыхра ауааы игэа ахэо дканатцон, иманшэаланы иамаз афышэт амшын ахыллара угэанарцхон. Хэарада, абас еицш иказ атыц азхыларазгы азхытцразгы иманшэалан мшынла аныкэаацэа рзы. Амала ахэаахэтыөөеи асасцэеи рыдагы арахь изхытцлон архэцэа, акаылацэа. Убас хэра калаанза VII–VI ашэышыкэсакэа рзы милэтэа иртэыртэйи иахьатэйи Лыхны иатцанакуа атыцкэа, иагыкартцеит аколониа. Ашьтахь урт ари атыц рцэыргеит, иагышыакадыргылеит аколониа фыц Митридат Понтиатэйи хадас дызмаз ампытцахалаөөэа. Ишдыру еицш, урткэа зеггы рышьтахь Амшын Еикэа агааааа ирыкэынхоз атыцантэйи ажэлларкэа ирабашьхьан ампытцахалаөөэа рацэаацзаны. Зызбахэ хэмоу атыц цьюуки рнапакынтэйи дааа цьюук рахь ииасуан. Митридат икынтэйи иртэыртэйи аримлианцэа. Аримлианцэа Ацснэтэыла рыкэбзазара анеилааа ашьтахь, Византиатэйи аимпериахь ииасит.

Арт ахтыскэа зеггырейхэ Лыхны ашэтыкакачра, аизхэзыгыгара рыдхэалоуп ацсуа жэллар ртышэынтэалара, рхэынтцарра ашьақыргыллара аамтакэа (VII–X

Лыхнытэйи абаа ахсаала

Архызтэйи абаа ахсаала

ашэышыкэсақәа). Убри апериод ауп изыдхэалоу амонументалтэ бакақәа рыргыларагы.

Ацсны аҫоурых хазхэауа ашырақәа шахатра зларуа ала, 1863 шықәсазынза Лыхны аанхоит Ацсны аҳра зуаз Ачачбақәа ирахтынра тыцны. Ускантэи аамтазы Лыхны ажэытэ тоурых материалқәа ркны хызыс иаман Соуксу хэа (тыркэ ажэоуп, ианагоит «азы хышэашэа»). Аха еилкааны иахынзахамоу ала Лыхны ахыз зхылфеиааз Лыхных ауп. Абаа аонытқатэи ахатгын иану ашыра излақәо ала, абрақаджуп ахтынра иахагылаз ахцэа руазэк – Сафарбеи Чачба.

Лыхнытэи аҫоурыхтэ ргыларатэ бакақәа рахь иатцанакуеит: аныхабаа (ауахэама), ашта иакэыршоу абаагэара, аталарта агэашэ, хахэла ичацаны еикэцоу асаркбал кнахарта, ашта ахата, Ацсны ахцэа рхан хыжжэарақәа, иара убас 1866 шықәсазы Лыхны имџапысуаз ашыартцэыратэ еидысларақәа ирылазыз Кониар ихызала иргылаз абака цэынха. Абарт хыхь еикэахацхыаз архитектуратэ бакақәа зегы рахьтэ чыдала ххцэажэар хтахуп ақырсиантэ монументалтэ ныхабаа. Уи аргылара ххызаатгылаз машэыршақәа икамлазеит, избанзар уи ара икоу егырт аргыламтақәа изларицшым рацоуп. Иара хатала ацэартэ-куполтэ ргыларакэа иреидшуп, ацэар сахьа аласаны икатцоуп. Планла ари аргылара мрагылареи мраташэареи рганахьала инейтыху цшыркцала ишыақгылоуп. Амрагылара аганахьала х-ацсидак амоуп, егырт аханк ркны – аџакқәа. џ-цэахэакны агэашьақәа реиццара аонытқатэи атбаара х-нефкны иашоит. Анефқәа аладахьтэи рынтцэамтачы еихызтцэо агэашьақәа реиццара аныхабаа еишаны еиџыркаауеит ауада – анортекс. Уи ауада аџбатэи аихагылачы иамоуп ахор ртыц. Уахь ихалоит амраташэарахьтэи аџналарта армарахьтэи аган акынтэи иџеиуа, ицэу ахахэ ала еикэцоу амардуан тшэа. Амраташэаратэи, аџадатэи, аладатэи аџналартақәа ирыдқатцалоуп аџакқәа. Аџакы аура анортекс атбаара иакароуп, атбаара – акупол атқатэи ацшыркца иакэшоит.

Аргылара агэтантэи агэашьақәа ррад ибжьгоу анеф хада антцэамта алтартэ ацсида ахагыжьра иташэоит. Абаа нак-нактэи аганқәа рыонытқатэи атызқәа рпилонқәеи агэтантэи агэашьақәа рради ирыбжьгоу аварахьтэи анефқэарақэзар, ацсатартеи адикэани ирызку атыц ацсидақәа рхыркэшартачы интэоит. Аганахьтэи ацсидақәеи агэтантэи алтартэ нцэатыци итшэоу ашэ тцэаақәа рыла еимадоуп. Дара ацсидақәа, атзы аонытқка еидш, адэахыгы ихыргьежыааны икатцоуп. Архэақәа рыла еидхэалоу агэтантэи агэашьақәа аа-кэакык змоу, аа-хышэхэхэак зтацсоу, агэыргын зыкэгылоу ацшыркца еиџыркаауеит. Агэыргын ахата ауп еидызкыло хыхь икэгылоу акупол аргыларатэ хэтақәа. Агэыргын ахаракыреи акупол атбаареи шэага-загала еикароуп.

Аргылара аонытқатэи агэашьақәеи апилонқәеи архэақәа рыла еимадоуп. Урт реимадара ахьейкарам ауп аныхабаа адэахы аонытқкеи мардуантас реихагыларакэа зыбзоуроу. Агэашьақәа ирыбжьдоу архэақәеи атзқәеи рыбжьара тыртэаауп ақэыркыақәа рыла. Ацэар ажэақәа еиџызкаауа, азеидш хыбра иалыхэхэо ақэыркыақәа рыкэқәа џазарала еикароуп.

Уурылеи тбаарылеи еикарам ахэтақәа реиџартэра аргылара ашоит еиуеидшымагыдрақәа рыла. Ауасхыр инаркны иаха илакэу ахыбра акынза актэи агыдра иатцанакуеит, аџбатэи агыдра – ацэар ажэақәа рхыб акынза, ахцатэи – агэыргыны акуполы. Еикарам агыдрақәа зташэо ацшыркца атбаатыцэрақәа дара-дара еизшоу рыхэтақәа еикэшоит. Абасейидш аизшара иара ахата каиматла еиџнакаауеит. Агэыргыны, ацсидеи, атызқәеи иаарыкэыршаны итшэоу ахышэбжыацкақәа рыласоуп. Агыдрақәа ирышыашэалоу урт ахышэқәа еиуеидшым ахаракырақәа рчы икоуп. Абжыацкарақәа зегы рхы архэақәа рыла ихыркэшоуп.

Аџналартақәа ирхагылоу аџакқәа атызқәа ирыласазам, атзамцқәа ирыдқатцалоуп, аха дара зегы зларгылоу амаџахэқәа акоуп, урт аки-аки хейбартэаауа, иаадырцшуеит еизакны архитектуратэ хшыџцакык. Абарт аџакқәа ртызқәа хыргьежыааны еимадоуп, урт идыргэҫоит ахьантара ду зкэыгэҫо аргылара атызқәа, цэргэарагы рзыруеит. Агэашьақәа рхыцкарстаџ ацэар сахьа аархэоит, рыназарақәаиасуеит архэақәа рахь. Агэылгарақәа рчыгхарақәа – апилистрқәа рыжэпара иакараны икоуп, тбаарала архэақәа ирыкэшоит.

Аныхабаа ргылоуп ашыантца змоу акырхахэ иалху ахахэцшыркцақәа рыла. Арт амаџахэқәа уцылоит иара аныхабаа иацэыхарамкэан игылоу ашыақәа рчы. Аныхабаа иатцанакуа ахыбрақәагы урт роуп излыху. Аныхабаа архэақәа рџагарачы, акупол аганқәа реибытарачы, ахыбра иаакэыршаны ачышэт еикэарачы ахархэара амоуп ақырмыт. Абаа акэакыкэа рчы ақырмыт иалхны еикэцоу ачышэт даара иарцшзоит, насгы цэара-цэара ақырмыт макатцас атзы иагэылакатцоуп. Еихарак ақырмыт аргыларачы рхы изадырхэоз, иахыманшэалаз мацараз акэмызт, адгылтысра ма даџа цэабаратэ мчык ацэыртцэран ахыбра аргэҫоит.

Аныхабаа акыц ала ихыбуп. Акыцқәа рыкэа ахьейкэыло, ихаргыжьааны, агэы тыхны ауп ишыкатцоу. Акыц жэытэзатэиуп, ахыбра андыргылазаахыс иакэуп. Уи атыцантэи анышэацшы иалхны изуп, иамоу ацэар сахьақәа рыла иухэар ауеит, ари акыц хыкэкылатцэкыа абри ахыбра иазкны икатцан хэа.

Алтар аџеихаранакуеит адашымакынтэи џ-мардуан халарак ркынза, ихаџсхыоу аамтақәа раан аныхабаа дашьмас иаман ахаш (амармалташы) еикэатцэа. Уи убас шакэу агэра хнаргоит мраташэарахьтэи аџналарта ашэхымс, насгы аиташьақэыргыларатэ усурақәа анымџапысуаз иаарцшыз ахаш цэыхақәа.

Аныхабаа аонытқка зырлашоз адэахьтэи алашара акэын. Алашара ахыбра аонытқка инейуан атызқәа ирылакатцаз ахышэқәа рыла. Урт ахышэқәа абас еихшоуп: алтартэ ацсидақәа ркынтэ хца, ацсатартеи адикэан тыци рчы акака, амраташэарахьтэи амрагыларахьти аџналартақәа рхыхь – хца-хца, амраташэарахьтэи атызқәа рчы – фба.

Аныхабаа рацхызатэи ахаџара азынханы икоуп, акык-џбак иацыртцаз, идырееиз хэтақәак ыказаргы, еицакрада ишыказ иаанхеит.

Казара дула «икэцоуп» Лыхнытэи аныхабаа, сахьала иџычоуп аонытқатэи атызқәа, ашыакақәа, архэақәа, ақэыркыақәа, атархэақәа, акупол. Атыхрақәа ирытцаркуеит еицеизиашоу агеометриатэ цэахэақәеи

(орнаменткәә) еиуеицшым ахаҕсахьала аҕычарақәеи. Хадара злоу антцарақәә ирытцаркуеит: азкы дыкны атрон иқәтәоу анцәә иан, кырцьара итыху Евхристин, ыщыа аҕәсеи ибзахаз Христоси реицылара, Авраам ицсататә, Анцәә ихьзыргыағы Григори, ауаа цшыақәә Васили, Кирилл, Фоки, Иисус Христос, Иуан Евангелтәи рсахьақәә. Хкы рацәала ишыақәгылоуп аныхабаа аорнамент, уи хдылоит аҳарақыраҕе, атбаараҕе, атыгыҕеҕаарақәә рҕеи. Абарт аорнаменттә дцарақәә итцару цәәхәала иҕычаны иқатцоуп адсида, алтар ашәара-атышәара, апилиастрқәә, архәабжақәә, акәымпыл атзавара, иара убас ихаргыҕеҕаау атуанқәеи атзыварақәеи.

Цыара-цыара аорнамент нтцарақәә ирныцшуеит архитектура тә хәтәқәә. Агеометриатә тцарақәә еиуеицшым асахьақәә ирылалоит ихадоу антцарақәә, ихадыртәауеит, иагытдыртәауеит итәцәу акәакықәә. Агеометриатә сахьақәә рҕеи иахдылоит: еиуеицшым атцла быгықәә, ҕыц илнагаз абҕыи ката, еихдоу ах-кәакықәә, адшь-кәакықәә зхаццоу агыҕеҕаа, агыҕеҕеҕаа.

Арака иазгәатәтәуп аныхабаа антцарақәә рҕеи рхы иадырхәоз кәзшыак – иарбан сахьазаалакыгы, еихаракхацицхьаза, еитцахоит тцакатәиқәә рааста. О. Демус Византиатәи аныхабаақәә данрыхцәәжәоз иазгәеитон, атызқәә өада ихалацыцхьаза ирныз антцарақәә рҕеидыртыбауеит, уи иабзоураны иахәапшуа даара иааигәаны ибартоуп, дазааигәоуп хәә. Зызбахә хәмоу аргылараҕеи еиха иҕаскыагоу атыхымтәқәә ахьеитцоу, тцакатәиқәә рааста инахароушәа убоит. Адҕыларакәә рынтцашьақәә ирыбзоураны, тцакатәи атбаара аеҳаранакыцыцхьаза еиха-еиха еизааигәахо, хыхь иахагылоу акупол атца иазнеиуашәа, насгыи тцакатәи атбаара еиха амехак тбаушәа унарбоит. Абартқәә ирыбзоураны ахыбра атбаатыцәра иазханы ауп иахәапшуа ишибо. Арт зегь абас иузырбо, хыхь ишазгәәхтәз еидш, рацәак иагыымкәә итшәоу ахышәқәә иаарышьтуа алашара ауп. Аорнаменттә ычара адагыи аныхабааҕеи икоуп анбан ыырақәә. Аыырақәә руак иахәоит адунеи ашара ашьтахь 6669 шықәсазы Адсны аетцәахәхәә (акомета) ацәыртцра атәи. Ари аыыра дацхьеит афранцыз тцарауаа ду, академик Броссе 1849 шықәсазы. Уи ашықәс еитәганы хара хашықәсцхьазарала иақәшәоит 1066 ш. Ииашатцәкыаны, абри аамтәзы ари аетцәахәхәә ацәыртцра шыкалахьоу атцарауаа рыла ишыақәгыргылоуп. Аха ари аыыра иахәо аныхабаа аныргылаз ашықәс акәзам. Икалап абри ашықәс азыхәан аныхабаа аҕычарақәә мөацгазтгыи.

Аныхабаа аргылара ашықәс ашыақәгыргыларан архитектура тә прототипкәә рхытцхыртәқәә реиҕыртцшра аметод ахархәара атахуп. Атцарауаа: П. Уварова, В. Сысоев, К. Брунов, Б. Безобразов, Ш. Амиранашвили, М. Алпатов еихаракгыи В. А. Кузнецов ухәә азәырҕы раццамтәқәә анализ рызуа, дара ақырсиантә ргыларакәә Лоу, Бзыц, Лзаа, Цсырзха, Лыхны, Зеленчук, иара убас Трабзан, Вантәи азтәч адгыылбжыхала ухәә аргыларакәә рчыдарақәә реиҕыртцшра агәра хнаргоит, иазгәәхтәз абакақәә зегь еицырзеидшу ахронологиатәи агенетикатәи еимадарақәә шрымоу. Абра иаахгәз ақырсиантә бакақәә рахьынтә чыдала еиҕыртцшар ахәтоуп Лыхнытәи Зеленчуктәи аныхабаақәә рыргыларатә планқәә. Излахбо ала, арт аҕбагыи х-нефк змоу, планла иц-

шыыркцоу, аха амрагылареи амратәшәареи рганахьала инейтцыху х-ҕакыки атзы иагәылгоу, ихыргыҕеҕаау абсидақәеи змоу, аөадатәи аладатәи аганкәә рҕтәи аөналартәқәә амратәшәарахь инахоу ацыаркуполтә ргыларакәә иреиуоуп. Иара убас ишыақәгыргылоуп Лоутәи, Лыхнытәи, Зеленчуктәи ухәә абакақәә акыр рыргыларантәи амодультә шәага-загақәә реицшра. Ганкахьала, Лыхнытәи Бзыцтәи аргыларакәә Зеленчуктәи абакақәә ртипологиатә прототипкәә иреурцшыр алшоит, даеа ганкахьала, дара урт Трабзани, Адсни, Нхытц Кавкази рархитектура тә идеиақәә ахьынтәауаз Византиатәи абакақәә иреурцшыр ауеит. Итцабыргытцәкыаны, «Византиатәи ахәынтцарра акынтәи архитектура тә идеиақәә рекспорт мап хзацәкуам» хәә иҕеит мратәшәара-германиатәи атцарауаа «Едиш Ноибауер «Адсуа архитектура Византиеи Қырттәылеи реибарххаратә еизыказаашьақәә раан (VI–X ашәышықәсқәә)» захьзу астатиаҕеи. Уи ииашатцәкыаны ишиөуа ала, ускантәи аамтәзы византиатәи ахәынтцар иргыларатә казартәқәә ркынтә апровинциакәә рахь архитектура тә хсаалақәә рекспорт азин ыкан. Аиашаз, зегьы рылатцәкыа еидшу архитектура тә ргыларакәә, шамахамзар, изыкаломызт, аха, хәарада, аиҕыртцшра зуа арегионтә ргыларатә школ ыкан. Иаагозар, Трабзан араион аҕтәи ацкыа София, ацкыа Анна, убас IX ашәышықәса иатцанакуа Накип Цыам абакақәә ахыкоу атыцкәә зонала ирзааигәоу Хрисокефолос аныхабаа, хронологиала X ашәышықәса алагамтә иатцанакуеит (1877 ш. азы адсидаҕе ицшааз аыыра зныз ахахә излахәо ала, ари аепископтә тыцтәартә 914 шықәсазы аремонт азиуит амитрополит Михаил). Атцарауаа Брунов атыхәтәнтәи иеихшьаларатә усумтәҕеи Ацкыа София абаа заатәи аргыларатә хәтә X ашәышықәса иатцанакуеит хәә азгәеитоит. Иара убас ара иазгәатәтәуп, хаззаатгылаз абака арелиеф Вантәи (Ермантәыла икоу) абака Ахтамар стильла ишеидшу, аргыларатә аамталагыи ишеидкәшәо. Излашыақәгыргылоу ала, Ахтамар ргылан ахәынтцар Гагик Арцруни ихаан, 915–921 шықәсқәә рзы. Ус анакәха, арт абакақәә ррелиефи рархитектура ишыақәдыргылоит трабзантәи ацкыа София аныргылаз аамтә X ашәышықәса алагамтәз шакәу.

Нхытц-Кавказтәи, Аахытц-Кавказтәи, иара убас Азиамачтәи ақырсиантә бакақәә рытцәааы Кузнецов архитектура ргыларакәә рпараллелькәеи реиҕыртцшреи рыбзоурала абас еидш икоу агенетикатәи ахронологиатәи еихыцшра шыақәиригылоит: «Хрисокефолос – Ацкыа София Лыхны – Зеленчуктәи аныхабаа – зегь хронологиала X ашәышықәса актәи азбжа иатцанакуеит» хәә. Итцабыргытцәкыаны, ари лабҕабоуп, избанзар, хзыхцәәжәо абакақәә зегьы рацәак еитцыхым аамтә ҕахтәаказ иргылоуп, архитектура тә школкыи иатцанакуеит. Ара хыхь иазгәәхтәз иара ақырсианра атоурыхгыи иартцабыргуеит, избанзар, византиатәи атоурыхтә хытцхыртәқәә излархәо ала, адсуа хәынтцарцәә рыбзоуралоуп Марыхә, Адангыа, Ахбырц ухәә ашьхамөақәә рыла нхытц-кавказтәи ажәларқәә – аланаа ақырсианра рылатцәара злакалаз.

Лыхнытәи аныхабаа X ашәышықәса актәи азбжазы Адсуа хәынтцарра аргылара дукәә иреиуоуп. Уи адсуа архитектура тә чыдарақәә зныцшуа ргылароуп.

ҒАЦАК АНЫШӘНАП АЦСАДГЫЛ АЖЫНТӘ

*Тырқәтәыла инхо хұбынцұаа Зеинең
Маанцұа аамтқазы Аңсныка икалцұахыз
ағәәхара шынагзахаз атәы ажурналист
Сырма Ашәңұа ланцұамтұағы.*

Ацсадгыл ағыама, афшы хаа, ғәцәк анышә иадамхаргы, атәым дгыл ағы еиұау хамта ыкам. Атәым тәылақәа рыкны ацсуаа ртоурых иағәхәхәагоу, иатәышьтроу амағәхәхәа ицшыоу акакәны иахәацшуеит. Икамзар қалап ацсуа таацәарак Ацснынтә кәырцахак зышны ионам, рабацәа рабдуцәа ркәых тәахны измам. Ибзианы исгәалашәоит, Ацснынтә Тырқәтәылака санцало, лассы-лассы хұбынцұаа исархәо, сгәы итнымтцәо ажәа цхәқәа: «Хәцсадгыл афшы хаа хзаабгеит, уи ацәаара бхәқәауеит, ех, Ацсны, Ацсны!...» – хәа. Ииашатқәкәны, икамзар қалап еиұау хәаак, уцсадгыл мчымхарыла уанахыгоу. Насыцс исыман арт ашықәсқәа зегғы изныкымкәа Тырқәтәылака ацара ахысқәашьхаз, уа инхо ацсуааи сарей гәаартыла хәицәажәартә еидш ағәгылазаашьа ахьсымаз. Уажә ишәзеитасхәарц стахуп Тырқәтәыла сзықәшәахыоу, угәы итнымтцәо тоурыхк.

Адацазар асасаирта акны, Оқтаи Цкотуа мышәкәан хәычык инапы ишакыз збеит. «Ари закәызей?» – хәа хәаниазтәа: «Измит ақалақь акны инхо, Зеинең Маанцұа аинтернет ала Ацсны инхо ацсуаа рахь икалцұа ахәара ауп», – ихәеит.

«Ацснынтә Тырқәтәылака иаауа дарбанзаалакгы, стоурыхтә цсадгыл ажинтәи уацстәык анышәи, хәхә хәыцқәаки, тәәкәа хәыцқәаки сзаазго, исзынхаз сыцстазаара зегғы, сыцсы танатцы, дыснхәәлоит, ихьз сгәы итәзаауеит», – лхәахьазаарын Зеинең.

Оқтаи Тырқәтәылака иаара мчыбжык шагыз, аинтернет ала, афеисбук ағы, Зеинең Маанцұа икалцұа ахәара машәыршәа, илацш нақәшәеит. Абри абыза данацхәа, игәы арцшааит. «Дзыргәамтцүазей, рыцқарас дзықәшәазей, изылтәххазей?» – хәа ахәыцра далагеит. Аха, зыцсадгыл зцәызыз ацсуа, атәым дгыл ағы инхо, Ацснынтә ғәцәк иадамхаргы анышә иахәо, иара ибзианы деиликаауеит. Иаразнак ағәкгы лзанитцеит, ааигәа Тырқәтәылака днеираны дшыкоу, лгәахәара шынаигзо.

«Ацснынтә Тырқәтәылака амәа ханықәлоз, анышә абантәишьтысхри?» – хәа сазхәыцит. Цакык амазарц стаххеит. Убри ажинтә исызбеит, Акаа, Ацсадгыл ахьчара зхы ақәызтцәз хәибашьцәа ргәы иқәыцсоу анышә, цбарак акәымкәа, хәтгәынцыцхьаза снейны, мацк ахәхәқәеи,

атәла махәта хәыцқәеи, уацстәык анышәи сахзызааны ацшқа амашәкәан дантарто еидш, искыз интәстәеит. Нас, иаашьтыхны иаасгәыдсыхәхәәлеит, исызгәамтқәаггы сыблақәа лагырзыла итәит», – дцәажәон Оқтаи.

Тырқәтәыланза ахамта шыназатқәкәыз, Зеинең Маанцұа лнапағы илдырцит дзыхәоз лыцсадгыл анышә. Ахәылбыгәа лара Измитынтә, Адацазар, Оқтаи дахьыказ атәл дизасит.

«Зеинең лыбжы ағәтәығәтәреи, агәыцшаарей ацын. Оқтаи, исзууз абзиара ахаан исхаштуам. Сара сықәрахь снейхәеит. Уажәшьта исылымшар қалап Ацсны инхо суаажәлар рбара, сабдуцәа иаанрыжыыз хашта сшыапы ақәыргылар. Сгәазхара ацсуа ажәеи, ацсуа ашәеи, ацсуа кәашарей рбара, рақара. Урт зегғы жәабжыноуп ишыздыруа. Сыцсадгыл ажинтә иааушьтыз анышә, сышны агәта игылоу Ацсуа бирак аварәғы ишьтастәеит. Уахарнахыс, еснагь ари анышә сафьылап, напыла еилсырхлап, сыцсадгыл цшза ағыама ахкаауа. Истахуп саныцслак сгәы иқәрыцсарц. Уи азы, ажәа нсыжыуеит», – иажәабжь ахәара дағын Оқтаи Цкотуа.

Абрака, Оқтаи Зеинеңи реицәажәара еиқәхәалахеит. Зеинең уаха акагы лзымхәеит, лтәуабжь акәын иахәуаз. Иаргы илағырцқәа изнымкылакәа рәаархеит...

Ирацәоуп ас еидш угәы тызшыаауа ажәабжьқәа. Шака ирыцқарахазей ғәцәк зыцсадгыл анышә иахәо, атәым дгыл ағы анхара зқәашьхаз хашьцәа!

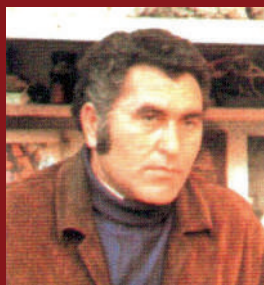
Икамлааит уаха уи абыза хтоурых ағы, ахәаанырцә инхо хашьцәа ргәәкрағы иаангылааит хәжәлар ирхыргаз арыцқара ду!

«Балтика ағықэантэи ақыта». Сергей ГАБЕЛИА.

«АПСНЫ». Амонументалтә ыра ахәтәк.

Амцар Тариел
Апсны зеапсазтәыз асахьатыхы,
Д. И. Гәлиа ихьз зху Ахәынтқарратә премиа занашьоу